

Улога II Далматинске бригаде у V непријатељској офанзиви

I Од почетка борбе за Баре до пробоја из обруча

Пета непријатељска офанзива отпочела је 15 маја 1943 године и затекла је главнину наше војске са Врховним штабом у Црној Гори и Санџаку у сљедећем борбеном распореду:

а) Прва пролетерска дивизија на простору западно и сјеверно од линије Бродарево — Бијело Поље — Мојковац;

б) Трећа дивизија развучена на подручју сјеверно и источно од линије Никшић — Автовац — Гацко;

ц) Седма дивизија са Трећом далматинском бригадом у Санџаку јужно и западно од Пљеваља;

д) Дринска оперативна група (Шеста источnobосанска, Мајевичка бригада и дјелови Друге пролетерске бригаде) на простору јужно од Фоче — Устиколине и јужно од Горажда;

е) Централна болница у Санџаку око Челебића и Слатине, а један дио у Црној Гори у селима Никовићи и Црна Гора;

ф) Врховни штаб на Црном Језеру испод Дурмитора;

г) Друга пролетерска дивизија налазила се сјеверозападно од Колашина са јединицима у сљедећем борбеном распореду:

— Четврта црногорска пролетерска бригада на положајима око селâ Црквине и Бистрице, западно и југозападно од Колашина;

— Седма крајишка бригада на подручју Горњег и Доњег Липова;

— Друга далматинска бригада на Сињајевини на подручју Шанац и Борова Глава.

Све бригаде Друге пролетерске дивизије биле су оријентисане према Колашину, припремајући се да га нападну и ослободе. По плану Врховног штаба та дивизија по извршењу свог задатка требало је да у савјезству с Првом пролетерском дивизијом продре у Косово-метохиску област преко Матешева и Андријевице. Извршење овог задатка онемогућила је већ започета Пета непријатељска офанзива.

У то вријеме распоред непријатељских снага које ће учествовати у операцијама против наших главних снага био је овакав:

— 118 ловачка њемачка дивизија и 4 квислиншка брдска бригада прикупљене на простору Фоча — Калиновик — Улог. Главнина снага налазила се на простору Фоче;

— 369 њемачка легионарска, „Вражја“ дивизија, непотпуна, прикупљена на простору Устиколине и Горажда;

— италијанска дивизија „Taurinensa“ прикупљена у Пље-вљима;

— група генерал-мајора Лудвигера, 724 пјешадиски ловачки пук 164 њемачке ловачке дивизије, прикупљен у Пријепољу, а 61 бугарски пук око Бродарева;

— италијанска дивизија „Венеција“ са 86 легијом „црних кошуља“ и дјелови 4 „Бранденбуршког пука“ прикупљена од Бродарева — Бијело Поље, Колашина — Лијева Ријека до Биоча;

— 1 њемачка брдска дивизија, прикупљена на простору Бијело Поље — Колашин;

— италијанска дивизија „Ферара“, распоређена на простору Никшић — Даниловград;

— 7 СС брдска дивизија „Принц Евген“, прикупљена на линији Автовац — Крстац — Никшић — Никшићка Жупа;

— трупе центра Подгорице — јачине до једног пука у Подгорици;

— 117 њемачка дивизија прикупљена око Сарајева.

Основна идеја Нијемаца и Италијана у овој офанзиви са-стојала се у томе да се знатно надмоћнијим снагама затвори обруч око ослобођене територије и да постепеним сужавањем обруча ликвидира главнину наше војске на челу с Врховним штабом НОВ и ПОЈ и АВНОЈ-ем.

За постизање наведеног циља, у операцији је учествовало око 120.000 непријатељских војника, подржаваних масом артиљерије и авијације, тако да је однос снага био 6:1, јер су наше снаге бројале око 20.000 бораца. Осим изненадног и брзог пребацивања с удаљених концентрациских просторија на полазне положаје и непосредног прелаза у напад, непријатељ је овог пута био у повољнијем положају и због тога што је операције изводио против релативно мале ослобођене територије. С наведеним снагама, за разлику од ранијих операција, могао је непријатељ формирати јединствени обруч и фронтално наступати. Географски услови су такође ишли непријатељу у прилог. Главнина наше војске била је опкољена на тешко пролазном терену, испресије-цаном кањонима Таре, Пиве, Дрине и Сутјеске. Такав је те-рен готово потпуно искључивао сваку могућност брзог маневрисања по унутрашњим правцима, док с друге стране непри-јатељу није претстављао неку нарочиту тешкоћу, јер је распо-лагао потребним везама и средствима. Осим тога, непријатељ је био у могућности да снабдијева своје јединице на непролазним

планинским масивима помоћу транспортне авијације. Главне снаге непријатеља, које су биле одређене за извођење ове операције, искористиле су предах између Четврте и Пете офанзиве, тј. више од мјесец дана, за попуну и одмор. Тако су према процјени њемачке команде били заступљени сви потребни елементи и остварени идеални услови да се главнина снага Народноослободилачке војске коначно уништи.

Наше снаге послје неvjероватно напорних четворомјесечних борби кроз Четврту офанзиву, без одмора и предаха, исцрпене и гладне, морале су да у Петој офанзиви дочекају најтеже ударе, да издрже у најкрвавијим биткама и да у неравној борби побиједу, да немогућност претворе у стварност. Борбу наших снага нарочито је отежавао велики број непокретних рањеника и болесника, који су често диктирали правац и темпо покрета наших јединица. Поред тога, за њихову ужу одбрану и транспорт требало је ангажовати знатан дио оперативних снага.

У војном погледу нашу је ситуацију отежавала и велика удаљеност наших осталих снага у Босни и Хрватској, које су и саме биле ангажоване у борби са великим окупаторским снагама. Услед та два момента оне нијесу биле у могућности да пруже помоћ главнини наших снага.

Ове чињенице увјерљиво говоре о тежини ситуације у којој смо се налазили. Ниједан од савезника није нам пружио било какву помоћ, како у оружју тако и у муницији, одјећи и храни, па ни у санитарском материјалу, неопходно потребном за његу и лијечење рањеника и болесника.

Врховни штаб је правовремено уочио намјеру непријатеља да врши концентрацију главних снага на линији Бијело Поље, Мојковац, Колашин и даље до Никшића. Мање непријатељске снаге запосјеле су масиве Волујака, Маглића и Вучева, како би у трокуту између Таре, Пиве и Дурмитора приступиле уништењу наших снага. Врховни штаб, реално процјењујући стање главнине групације наше војске, оптерећен великим бројем рањеника и болесника, одустао је од ранијих намјера да се продре ка Косово-метохиској области, па је донио одлуку да се изведе маневар у обрнутом смјеру, то јест да се пробој наших снага изведе преко Фоче ка сјеверозападу, те је у том циљу усиљеним маршем упутио Прву пролетерску дивизију с Првом пролетерском и Трећом крајишком бригадом за Челебић и Завајић ради појачања фронта Дринске оперативне групе. Исто тако враћени су од Никшића неки дјелови Друге пролетерске бригаде у њен састав у рејон Фоче, док је Петој крајишкој дивизији наређено да из централне Босне пређе ријеку Босну и што прије избије на простор Фоче ради олакшавања ситуације код главне групације. Задатак је био да се извуче главнина групације од концентричног удара надмоћнијих непријатељских снага и да се на правцу Фоча — Шћепан-Поље разбије обруч 118 њемачке ловачке ди-

визије¹⁾ и јужно од Фоче, код Брода и села Мјешаја, пређе на лијеву обалу Дрине и избије на цесту Фоча — Калиновик.

Уочивши наше намјере непријатељ је наведени правац појачао 4 домобранском ловачком бригадом и дјеловима 369 њемачке дивизије, те је послје оштрих борби са јединицама Прве пролетерске дивизије и Дринске оперативне групе око Фоче и Троврха успио да их потисне према Тари и на тај начин онемогући нашим снагама пробој предвиђеним правцем.

II Ситуација 31 маја и борба за долину Сутјеске

Пошто покушај пробоја десном обалом Дрине према Фочи није дао очекиване резултате, и пошто су се јасно испољила дјеловања непријатеља преко Зеленгоре, Врховни штаб је донио одлуку: „Са главнином снага извршити пробој правцем Вучево — Зеленгора — Миљевина ка Источној Босни“.

Према наведеној одлуци, а да би се онемогућило непријатељу затварање обруча на лијевој обали Пиве и Сутјеске и да би се обезбиједили бокови наших снага, које су се морале пробијати наведеним правцем, Врховни штаб је наредио да се Друга пролетерска, Мајевичка и Шеста источnobосанска бригада хитно пребаце преко Таре и Пиве на Вучево и да развију своја офанзивна дјејства преко Сутјеске према Врбници; Десета херцеговачка и Седма крајишка бригада на правац Јаворка, а нешто касније Друга далматинска бригада на отсјек Доњих и Горњих Бара, као стална побочница, са задатком да не дозволи Нијемцима продор из Зеленгоре у долину Сутјеске. На тај начин већ су биле осујећене намјере непријатеља. Упућивање наведених бригада на одређене отсјеке било је од пресудног значаја за даљи развој наших борбених операција.

Непријатељ је истог дана вршио пребацавање својих снага у долину Сутјеске и на простор Маглића, да би нам онемогућио продор према сјеверозападу. У ноћи између 31 маја и 1. јуна отпочела је борба за долину Сутјеске и пробој ка Зелентори. Јединице Дринске оперативне групе изводиле су неколико појединачних напада на непријатељске положаје у долини Сутјеске, које су држали дјелови 118 ловачке дивизије, али услед малих снага, лошег времена и тешко проходног земљишта, као и због недовољне међусобне повезаности јединица, ови напади нијесу донијели жељених успјеха. Исто тако ни група на правцу Јавор-

¹⁾ 118 њемачка ловачка дивизија у мјесецу априлу 1943 год. преформирана је од 718 пјешадиске дивизије у 118 ловачку дивизију. Она је била следећег састава: штаб; 738 и 750 ловачки пук од по три батаљона; 668 артиљериски пук од три дивизиона; дивизијски приштапски батаљон; 118 извиђачки батаљон; противтенковски батаљон; батаљон за везу; допунски батаљон и интендантски батаљон за дотур и снабдијевање. Бројно стање дивизије износило је 18.000 људи. Командант — генерал Киблер (Kübler) (Види Војно-историски гласник бр. 6 за 1952 г., стр. 86).

ка и села Брљева, иако је разбила 2 батаљон групе „Анакер“, није могла да оствари предвиђено офанзивно дјејство, већ је јачим снагама 7 СС брдске дивизије²⁾ била приморана да на линији Оштра Глава — Сувобор (к. 2017) — Брљево пређе у одбрану.

Тога дана распоред наших снага био је сљедећи:

1. Дринска оперативна група на простору Ђурево—Мркаљ —Боровно водила је борбу са Нијемцима ради пробоја њихове одбране и продора на сјеверозапад на том дијелу Сутјеске.

2. Прва пролетерска дивизија имала је задатак да са простора Вучево разбије дјелове 118 ловачке дивизије на доњем току Сутјеске и да преко Ђурева и Попова Моста продужи дјејство у правцу Врбнице.

3. Друга пролетерска дивизија имала је задатак да са положјаја источно од Брљева и Каменог Кука разбије Нијемце јужно од Сувобора и села Брљева и да офанзивно дјејствује према Изгорима и Чемерну, осигуравајући лијеви бок главнине.

4. Централна болница са платоа између Таре и Пиве требало је да крене према Вучеву и даље за Првом пролетерском дивизијом.

5. Седма дивизија са Трећом далматинском бригадом налазила се на лијевој обали Таре, са задатком да непријатељу онемогући прелаз из Санцака на пивски плато.

6. Трећа дивизија налазила се на десној обали Пиве. Њен задатак је био да затвори све прелазе и правце од Шавника и Жабљака и онемогући непријатељу брзо надирање ка болници.

У таквој ситуацији непријатељ је створио план за затварање обруча на Сутјесци. У том циљу вршио је убрзано пребацивање 118 ловачке дивизије са десне обале Дрине у долину Сутјеске, тако да су већ 31 маја извјесни непријатељски дјелови запосјели лијеву обалу Сутјеске од Ђурева до Тјентишта, а група „Анакер“ такође се налазила у рејону Граба. Задатак непријатеља је био да снагама од неколико батаљона разбије у рејону Сухе наш мостобран и да лијеву обалу Сутјеске потпуно затвори и тиме онемогући продор нашим снагама према сјеверозападу, па је за постизање тога циља формирао од 118 ловачке дивизије сљедеће борбене групе:

---

²⁾ 7 СС брдска дивизија „Приднц Еуген“ састава: штаб; 13 и 14 СС ловачки пук од три батаљона; 7 брдски артиљериски СС пук од три дивизиона; противтенковски батаљон; батаљон за везу; болнички батаљон; интендантски батаљон. Бројно стање дивизије износило је 21.000 људи. Командант генерал Пленс (Phleps). (Види Војно-историски гласник бр. 6 за 1952 год., стр. 86—87).

а) борбену групу „Трибукает“³⁾ састава: 750 ловачки пук с дјеловима 668 арт. пука, 118 ловачке дивизије и 1—2 батерије артиљерије из 4 домобранске ловачке бригаде;⁴⁾

б) борбену групу „Гертлер“⁵⁾ састава: 1 и 3 батаљон 738 ловачког пука с дјеловима 668 арт. пука;⁶⁾

ц) борбену групу „Анакер“⁷⁾ састава: 2 батаљон 738 ловачког пука, 2 батаљон 4, „Бранденбуршког пука“, 118 извиђачки батаљон 118 ловачке дивизије и разни дјелови из дивизије, међу којима из сваког пука по једна чета. То је све скупа износило преко четири батаљона. Поред тога, ова је група била ојачана са двије батерије топова 6—8 оруђа.⁸⁾

Поједини борбени задаци и распоред ових група био је сљедећи:

а) Група „Трибукает“, користећи јаки топографски склоп кањона Сутјеске, имала је задатак да запосједне обје обале ријеке Сутјеске од њеног ушћа у Дрину, преко Ђурђевца (к. 1062) до села Попова Моста, да би спријечила пробој наших снага тим правцем на сјеверозапад.

б) Група „Гертлер“ запосједала је положај за одбрану од с. Попова Моста до Кошгура, на десној и лијевој обали ријеке Сутјеске, утврђујући се на тачкама Михаљ-Поље — Кошур (к. 787), с. Мркаљ—Боровно (к. 719). Задатак је био да у тијесном садјејству с лијевог и десног групом упорном одбраном и противнападима онемогући сваки покушај продора наших снага од правца Ђурева и Драгаш-Седла преко тога дијела ријеке Сутјеске према сјеверозападу.

ц) Група „Анакер“ имала је првобитни задатак да заузме положај: Гат (к. 1230), Никшан (к. 730), Слано Брдо (к. 1136), Граб и Кољено (к. 1177), а њен лијевокрилни 118 извиђачки батаљон да са својим дјејством из Зеленгоре преко Бара повеже у клисури Сухе групу „Анакер“ и „Гертлер“. Поред тога ова је група имала задатак да наше јединице које избију са истока на Сутјеску одбаца назад, затварајући све правце и прелазе преко Сутјеске према Зеленогори. Како ћемо касније видјети, одлучно и правовремено дјејство наших јединица онемогућило је спајање

³⁾ Прозвана по имену свога команданта 750 ловачког пука пшукловника Трибукајта.

⁴⁾ „Слом 4 и 5 непријатељске офанзиве“ од Ђура Кладарина, стр. 339, издање „Културе“ у Запребу за 1954 г.

⁵⁾ Прозвана по имену свог команданта 668 артиљерског пука потпуковника Гертлера.

⁶⁾ „Слом 4 и 5 непријатељске офанзиве“ од Ђура Кладарина, стр. 339, издање „Културе“ у Запребу за 1954 год.

⁷⁾ Прозвана по имену свог команданта 738 ловачког пука мајора Анакера, који је, изгледа, код Нијемаца служио као вјештак у вођењу планинских борби.

⁸⁾ „Слом 4 и 5 непријатељске офанзиве“ од Ђура Кладарина, стр. 339, издање „Културе“ у Запребу за 1954 год.

и повезивање поменутих група. Нијемци су добро процијенили наш правац продора преко Маглића и Волујака према Сланом Брду и Изгорима, али чим су сазнали да се наши дјелови налазе у клисури Сухе, схватили су да пробој наших снага неће бити само на предвиђеном правцу већ и на средњем току Сутјеске, тј. од Сухе до Тјентишта. Да би то осујетили, одмах је ова група извјесним својим дјеловима предузела напад на 6 батаљон Прве пролетерске бригаде, који је већ био запосјео клисуру Сухе, у циљу пробијања тога положаја и спајања групе „Анакер“ с њемачким дјеловима који су се налазили око Тјентишта. Овим затварањем обруча на лијевој обали Сутјеске потпуно би се онемогућио наших снагама прелаз на сјеверозапад.

д) Седма СС ловачка дивизија имала је задатак да се усиљеним маршем и камионима пребаци на простор између Сутјеске и Пиве, јужно од Маглића и Волујака, те да широким фронтом изврши напад на сјевер у лијеви бок наше главнине.

е) Четврта ловачка домобранска бригада, у садјејству са 369 њемачком дивизијом, да затвори десну обалу Таре од Шћепан-Поља узводно према Узлупу, док је група „Лудвигер“ већ била избила на десну обалу Горње Таре и повезала се с десним крилом Прве алписке дивизије, која је притискивала нашу заштитницу од Жабљака преко Дурмитора.

Нијемци су мислили да је с нашом главном групацијом свршено, да је то посљедњи отпор, посљедњи бој. Сабијени на врло малом простору, опкољени јаким снагама и ријекама са свих страна, они су убрзано пребацивали своје јединице с једног на други сектор и тврдоглаво се ломили преко Маглића и Волујака, да би нас ту, у долини Сутјеске, уништили. Свим њиховим дивизијама строго је наређено да нико жив из овог окружења не смије изићи.

Сви наши покушаји да се 1 и 2 јуна прошире постојећи мостобрани на Сутјесци пропали су. Трећег јуна ситуација је на Сутјесци била критична. У вези с таквим стањем код главне оперативне групације, овог дана одржан је састанак Врховног штаба у селу Мратињу, на коме је анализирана оперативна ситуација и донесена коначна одлука да се главна групација подијели у двије групе које ће се пробијати преко Сутјеске, свака у свом правцу. У прву групу одређене су Прва и Друга пролетерска дивизија, које су имале задатак да поново изврше напад на њемачке утврђене положаје Кошур (к. 787), Боровно (к. 819) и с. Мркаљ и да се с Врховним штабом пробију преко Сутјеске на сјеверозапад и кроз Зеленгору избију на цесту Улог — Калиновик — Фоча, не чекајући Трећу и Седму дивизију.

У другу групу су одређене Трећа и Седма дивизија, којима је придодата и централна болница са преко 3000 рањеника. Она је имала задатак да испита могућност свих прелаза на Тари, при-

купи све снаге, форсира ријеку на најпогоднијем мјесту и пребаци се из Црне Горе у Санџак, дјејствујући према развоју ситуације.

Четвртио јуна њемачке снаге састава: 6 чета 2 батаљона 738 ловачког пука, 1 вод пионирске чете пука, други батаљон 4 „Бранденбуршког пука“, 1 вод брдских топова, уз подршку 1 батерије тешких топова и групе „штука“ авиона, у три наврата су покушали да се од села Граба и Сланог Брда низводно Сутјеском пробију кроз клисуру Сухе и даље према Тјентишту. Шести батаљон 1 пролетерске бригаде, који је држао и бранио клисуре Сухе уз крваве губитке по непријатеља, одбио је све покушаје Нијемаца да се овог дана пробију кроз поменуту клисуру у жељеном правцу.

Претрпјевши неуспјех на правцу Граб — Суха, непријатељ је ради извршења свог борбеног задатка преоријентисао правац свога дјејства. Међутим, ова промјена правца дјеловања услиједила је касно и није донијела жељене резултате. Тако је, захваљујући благовременом дјејству наших јединица и упорној одбрани дјелова Прве пролетерске бригаде код Сухе и једног батаљона Друге пролетерске бригаде на платоу Баре, сачуван слободан међупростор на ријеци Сутјесци 7—8 км. Неуспјех групе „Анакер“ да затвори ову брешу омогућио је пробој нашој главнини преко Зеленгоре.

Дио групе „Анакер“, која је нападала на положаје Друге далматинске бригаде, био је сљедећег састава: штаб 738 ловачког пука са приштапским дјеловима и командантом овог пука мајором Анакером; 6 чета 2 батаљона 738 ловачког пука,⁹⁾ 118 извиђачки батаљон 118 ловачке дивизије,¹⁰⁾ 2 батаљон 4, „Бранденбуршког пука“, ојачан бацачима пламена, са једном придодатом четом јужноруских војника — Черкеза, под командом капетана Пинкерта¹¹⁾, 1 арт. вод 1 дивизиона 668 арт. пука са 2 тона 75 мм и један вод пионирске чете пука. Поред тога, ову групу је у њеном дјејству потпомагала једна тешка батерија топова из 7 СС дивизије и група „штука“ авиона.

⁹⁾ 6 чета другог батаљона 738 ловачког пука била је јачине преко 260 војника, са сљедећим наоружањем: пушака око 220, аутомата 25, пушкомитраљеца 12, малих млинобацача 3 и млинобацача 81 мм 2.

¹⁰⁾ 118 њемачки извиђачки батаљон имао је 4 чете, од којих једну митраљеску (тешку) чету са укупно 717 људи у батаљону, са сљедећим наоружањем: пушака око 500, аутомата 137, пушкомитраљеца 25, митраљеца 4, малих млинобацача 3, млинобацача од 81 мм 4, топова од 37 мм 1. (Види организацију бивше њемачке војске пов. бр. 64 за 1946 год., стр. 81 и 82).

¹¹⁾ 2 батаљон 4, „Бранденбуршког пука“ по подацима од заробљеника имао 5, 6 и 7 лаку чету и 8 митраљеску чету. Нијемци у својим документима наводе да му је била придодата и једна чета јужноруских војника. Чете су бројале преко 150 војника, што је износило преко 700 људи у батаљону са сљедећим наоружањем: пушака преко 500, аутомата 52, пушкомитраљеца 36, митраљеца 12, млинобацача од 51 мм 6, малих пламенобацача 6, 1 топ од 37 милиметара.

Друга далматинска бригада, одбивши неколико покушаја 1 брдске њемачке дивизије¹²⁾ да се од Мојковца и Колашина преко врха Сињајевине пробије у Његобућко Поље и даље према Жабљаку и Дурмитору, прихватила је 28 маја на поменутом пољу енглеску војну мисију која је дошла у Врховни штаб.¹³⁾ Пошто је извршила тај задатак прикупила је своје дјелове с десне обале Таре и у својству заштитнице извршила покрет са источних падина Сињајевине преко Језера и упутила се према с. Скочки Омар, у коме је 31 маја преноћила. На маршу од Његобућког Поља до поменутог села непријатељска авијација је стално нападала и ометала покрет бригаде.

Дјелови Четврте црногорске пролетерске бригаде такође су се повукли са планине Сињајевине према Крњој Јели и Боану.

Првог јуна извршила је Друга далматинска бригада покрет из с. Скочки Омар. Повлачили смо се јужним падинама Дурмитора. Тукла нас је авијација, шибао хладан вјетар, киша нам је натапала одјећу и најежена тијела, а непријатељске дивизије наступале су иза наших леђа. Видјеле су пред собом изгладњеле и огољеле наше јединице. Журиле су да их стигну. Можда су мислиле да пред собом имају деморалисане гомиле људи које треба строго казнити, јер су се ти недисциплиновани Југословени дрзнули да дирну у неприкосновеност фиреровог достојанства.

Напорним маршем преко Дубоког Дола, Пишћа и Паклишћа, 3 јуна спустили смо се низ десну обалу ријеке Пиве и прешавши преко viseћег моста око 10 сати стигли у село Мратиње. Уморни од непреспаваних ноћи, глади и борби, из Мратиња смо продужили покрет преко Полица, Стубица и Пољане према Дра-

¹²⁾ Њемачке брдске дивизије биле су намијењене за дјејство у планинама. Њихово је наоружање и опрема била прилагођена за пренос на самалтма (товарној стоци). Умјесто пољске артиљерије оне су имале брдску артиљерију. Дивизије су се попуњавале становништвом из планинских области и људством које је имало специјалну планинску припрему.

1 њемачка брдска дивизија, која је преко Пећи и Андријевице стигла у Црну Гору заузевши 12 и 13 маја Беране и Колашин, продужила је дјејство преко планине Сињајевине с намјером да преко ње избије у Његобућко Поље и даље према Жабљаку, али је од стране 4 црногорске, 2 далматинске и 7 крајинске бригаде у неколико покушаја била враћена и одбијена према Колашину. Ова дивизија била је сљедећег састава: штаб; 98 и 99 брдски пук (ловачки) од по три батаљона; 57 брдски артиљериски пук од три дивизиона; 54 противтенковски батаљон; 54 брдски ловачки батаљон; 54 пионирски батаљон; 54 батаљон за везу; 54 допунски батаљон; 54 жандармериски пољски вод и трупе за снабдијевање. Бројно стање дивизије износило је 18.000 људи. Командант, генерал Штетнер (Stettner). (Види Вој. историјски гласник бр. 6 за 1952 г., стр. 82).

¹³⁾ Ова енглеска мисија била је сљедећег састава: капетан Дикенс, шеф мисије, капетан Стјуарт, морнарички наредник Кембел, телеграфиста Боуз, Џонс Старчевић (Хрват) и Валтер Ротен. Долазак ове мисије био је сл изванредног политичког и војног значаја за НОП, јер је то био први службени контакт између савезника и Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

гаш-Седлу и Мркаљ-Кладама, гдје смо се размјестили на преноћиште.

Четвртог јуна око 11 сати у Мркаљ-Кладама одржан је састанак штаба Друге далматинске бригаде са штабовима баталјона. На овом састанку командант бригаде Љубо Вучковић¹⁴⁾ изложио је ситуацију која је тада отприлике била оваква: отпочела је нова непријатељска офанзива, по оцјени Врховног штаба много тежа од свих дотадашњих. Непријатељ је нападао са свих страна јаким снагама, док су десну обалу Сутјеске од њеног ушћа у Дрину до села Тјентишта држале јаче непријатељске снаге. Од Граба су извјесне њемачке снаге покушавале да се кроз клисуру Сухе¹⁵⁾ пробију и споје са својим јединицама око Тјентишта.

С наведеним непријатељским снагама водили су борбу дјелови Прве и Друге пролетерске дивизије, који су имали задатак да на овом сектору створе мостобран и омогуће нашим снагама продор према сјеверозападу. На положајима сјеверозападно од Граба налазили су се мањи дјелови Друге пролетерске бригаде. Како је тај положај био од велике важности, а снаге које су га браниле мале, постојала је опасност да Нијемци одбаце дјелове те бригаде, пробију се преко Кољена и Доњих Бара и заузму лијеву обалу Сутјеске од Сухе до Тјентишта. На тај начин би онемогућили продор нашим снагама према Зелентори.

У таквој ситуацији добила је Друга далматинска бригада од Врховног штаба наређење да у току истог дана (4 јуна) крене усиљеним маршем преко Драгаш-Седла, да што прије пређе ријеку Сутјеску изнад Сухе и избије у рејон Горњих и Доњих Бара, гдје ће добити даљи задатак. Према добивеном наређењу Друга далматинска бригада почела је покрет. Вијугавом стазицом кроз високу црногорску и херцеговачку шуму, преко стијена и трновитих шикара, кроз непроходно жбуње и шипражје у коме нигдје никог није било сем дивљачи и сивог њемачког војника са кашигом на глави, који је вребао на нас иза сваке букве и сваког жбуна, ишло се без гунђања напријед. Тај напорни покрет стајао нас је жртава. Није било хране ни за људе ни за коње. Пјешачење по хладноћи и киши које траје већ неколико дана, не-

¹⁴⁾ Љубо Вучковић, генерал-потпуковник и народни херој.

¹⁵⁾ Суха је једна клисура која се налази на доњем току ријеке Сутјеске, између планине Вратара и Просјеченице. Она претставља врата која затварају пролаз долином Сутјеске од села Граба према Тјентишту и обратно. Подесна је за одбрану. И мање снаге могу да је потпуно затворе и онемогуће већим јединицама да прођу кроз ову клисуру. Она је одиграла значајну улогу приликом пробоја наших снага преко Сутјеске на сјеверозапад.

спавање и гладовање — све нас је то толико исцрпило да смо се једва држали на ногама. Чешће су нам почели посртати и падати коњи с товаром. Људи су се заустављали, трпали на себе муницију и сами падали под теретом и од немоћи.

Услјед сталних покрета по киши и хладном времену борци су обосили и били поцијепани. Било нас је у цивилном одијелу, док је већина бораца била у њемачким блузама скинутим са њемачких војника. Кретали смо се развучено, остављајући за собом попадале коње и понеког изнемоглог друга.

Четвртог јуна, пред ноћ, избила је Друга далматинска бригада у долину Сутјеске изнад Сухе, гдје смо и преноћили. Од Кошура и Сухе, гдје су Прва и Друга пролетерска и Шеста босанска бригада водиле борбу са Нијемцима, допирали су до нас тупи и мукли одједи далеких топовских експлозија, измијешани са митраљеским рафалима, који су нарушавали ноћну тишину у овој планинској пустоши. Ништа тачно нијесмо знали. Ништа се у шуми није видјело. Налазили смо се без конкретног задатка и међу двије ватре. Послали смо патроле да у рејону Сухе ухвате везу са 6 батаљоном Прве пролетерске бригаде.

Друга далматинска бригада бројала је укупно око 600 бораца и старјешина, са сљедећим наоружањем: пушака око 480, аутомата 10, пушкомитраљеза 30, тешких митраљеза 10, минобацача од 81 мм 2, малих минобацача 2, топова од 37 мм 1, пиштоља око 50, ручних бомби просјечно на борца 2 до 3 комада, муниције за пушке просјечно 30—35 метака по борцу, муниције за сваки италијански пушкомитраљез (којих је у бригади била већина) око 200 метака, док је за пушкомитраљез „Брно“ (којих смо имали свега неколико) муниције било знатно мање. На сваки тешки митраљез било је око 400 метака, а за минобацаче и топове у ми нама и гранатама се јако оскудијевало, тако да смо за бацаче од 81 мм имали свега 17 мина.

Као што је изнијето, укупна јачина непријатељских снага које су нападале на положаје Друге далматинске бригаде на Доњим и Горњим Барама износила је преко 2000 војника. Однос снага износио је 4:1 у корист непријатеља. Што се тиче наоружања и технике, она је била знатно већа и износила је: пушака преко 1250, аутомата 220, пушкомитраљеза 75, тешких митраљеза 16, минобацача малих 6, минобацача од 81 мм 12, пламењобачача 6, топова од 37 мм 2 и топова од 75 мм 2. Поред наведеног, ову групу стално је подржавала једна тешка батерија од 4 топа из 7 СС дивизије са ватрених положаја источно од Чемерна, као и једна група „штука“ авиона. Једна артиљериска батерија из 4 ловачке домобранске бригаде са ватрених положаја Шћепан-Поље повремено је тукла наше положаје. То значи да је неприја-

тељ у односу снага, наоружања и друге технике био у кудикамо повољнијем положају од нас.¹⁶⁾

Из приказаног односа јасно се види да су наши батаљони по бројној јачини били знатно мањи и слабији од непријатељске чете. Најмања непријатељска чета није бројала испод 150 војника, а наш најбројнији батаљон није имао више од 145 бораца и старјешина. Узмемо ли у обзир да је наша бригада морала из марша одмах ступити у борбу, онда је наша ударна моћ била још слабија него што би се дало закључити по наведеном односу снага.

ОДБРАНА И ЗАШТИТА МОСТОБРАНА НА СУТЈЕСЦИ

III. Борба 5 јуна

Одмах по доласку на простор Доњих и Горњих Бара (5 јуна) почеле су оштре борбе Друге далматинске бригаде с непријатељем. Те су борбе трајале непрекидно пет дана и пет ноћи, тј. од 5 до 9 јуна 1943 г. Како је тактички и маневарски, а и историјски, значење ових борби велико, мислим да је потребно приказати њихов ток хронолошким редом.

У рано јутро 5 јуна, прије појаве њемачке авијације, Друга далматинска бригада извршила је покрет из долине Сутјеске. Пошто није било моста на ријеци, набујалу и дивљу Сутјеску требало је газити уз људске жртве. Сама Сутјеска била је велика

¹⁶⁾ У Њемачкој је 1939 г. формиран Бау батаљон З. Б. В. који је касније прерастао у Лер, регимент-пук З. Б. В. Бранденбург. Овај пук није био подијељен на батаљоне, него на осам пјешадијских и осам пионијских чета. Бројно стање чета није било усталено, већ се кретало од 250 до 300 војника. Чете су биле подијељене на три вода, а водови на четири одјелења. Командири чета били су капетани, а командири водова поручници или потпоручници. Чете су биле наоружане са 12 пушкомитраљеза, свака чета са по 2 тешка митраљеза, 6 до 8 пламенобацача, пушкама, аутоматима, пиштољима, ножевима итд. Чете су на фронтovima биле подређене армијама, које су на дотичном сектору оперисале.

Штаб пука био је у Берлину и директно потчињен ИКВ. Године 1943 од Лер пука формирана је Сондер дивизија *Besondere Vewenduhg*. Штаб дивизије био је у Берлину и потпадао је непосредно под ОКВ. Оберкоманда Вермахта спадала је директно под фирера, а њени дјелови налазили су се у Русији, Румунији, Мађарској, Грчкој, Југославији и Италији. Бранденбуршке јединице важиле су као ванредне јединице. Убациване су у борбу на нарочито важним и упроженим положајима и секторима. Поред тога, употребљаване су за разне диверзантске акције у непријатељској позадини. Дјеловање наведених јединица држало се у највећој тајности и њихови се успјеси нијесу уопште објављивали. Тако су напр. ослобођење Мусолинија извели дјелови Бранденбуршке дивизије, а у војним извјештајима је објављено да су ову акцију извели чланови неког СС одреда.

Ово људство употребљавало се у разним акцијама против наших јединица. Они су понекада ишли међу народ у цивилним одијелима, покушавајући да провоцирају људе, нудећи им цигарете и говорећи против режима и Хитлера, а у намјери да добију податке о нашим снагама и позадинским установама. Нијемци су ове војнике убацивали у непријатељске редо-

препрека. Усљед великих киша и отапања снијега ријека је порасла, а како је и иначе била брза, прелаз преко ње био је врло тежак. Требало је газити воду која је достигала преко појаса. Прешли смо Сутјеску изнад старе аустриске карауле, баш на оном мјесту гдје Сутјеска излази из своје клисуре. Овај тјеснац од правца Гацка и Чемерна, као што смо навели, затварао је 6 батаљон Прве пролетерске бригаде, с којим смо у току ноћи ухватили везу. Како нам је саопштено, он је тога дана, као и претходног, одбио неколико покушаја Нијемаца да се од правца Граба пробију кроз тјеснац Сухе према Тјентишту.

Тада смо помишљали као да се историја понавља. Овдје, на истом овом мјесту, прије 29 година, тј. 1914, храбри Црногорци дијелили су мегдан са војском бечког ћесара, која је нартала на њихову слободу. Данас, освајачи из тих земаља хоће баш ту, на Сутјесци и Зеленгори, да униште слободу свих наших народа.

Из Сухе је Друга далматинска бригада кренула једном узаном стазицом која води сјеверозападно од Сухе уз нагибе Варда и Црквине преко Доњих и Горњих Бара за Зеленгору. Та се стацица скоро вертикално диже увис и њоме је бригада требало да избије на положај изнад Доњих и Горњих Бара прије Нијемаца.

На челу колоне био је 1 батаљон, за њим 2 и 4, а на крају приштапске јединице, док је 3 батаљон ради посебног задатка остао иза наведених дјелова у Сухој, па их је пристигао касније. Пут је био напоран, јер је требало савладати велике планинске

ве са посебним задацима. Ти су се задаци састојали у томе да ови кријумчари задобију повјерење у непријатељском табору, и то храброшћу и оданостћу само наизглед али и са повјерењем да задобију положај. Овим се омогућавало да дођу до потребних обавјештења. То је људство било способно да изврши сваки задатак. У Фрајбургу је била основана посебна школа са службеним називом *Kamp schule für ZBV Ausbildung*. У ову школу Бранденбургска дивизија слала је своје најбоље војнике, углавном официре, а нарочито људство из Лерова пука. Школовање и вјежбање овог људства трајало је 8 мјесеци. Слушаоци су са собом имали пјешадиску, артиљеријску и коњичку обуку, даље су изучавали за шофере, пилоте, падобранце, обавјештајце и извиђаче. За наведене службе вјежбали су се од мјесец дана до шест недеља. Такође су учили читање карата, познавање терена, авионских фотографских снимака, пионирску службу, минерску службу, саботаже, одлажење у непријатељски табор и опонашање непријатељских официра. Да би прикрило свој назив и улогу, људство ове дивизије било је обучено као и ловачке јединице. На десној подлактици носили су три храстова листа, а на лијевој страни капе метални храстов лист.

Морал наведеног људства био је на завидној висини. У 1943 години дивизија се састојала од 1, 2, 3, 4 и Лер пука, *Kistenzager Abteilung* и *Fallschirmjäger* батаљона. Пукови су били по три батаљона, а батаљони од по четири чете, од којих једна митраљеска. Јачина чете била је око 150 војника. Чете су биле наоружане са по 10 пушкова митраљеза, аутоматима, пушкама, пиштољима и ножевима, а митраљеска чета са 8 митраљеза и 6 средњих млинобацача. Људство по јединицама било је од самих Пруса млађих годишта, од 18 до 22 године. Командант дивизије био је генерал-мајор Kulwein.

нагибе да би се избило на плато Доњих и Горњих Бара. Уморним батаљонима требало је за тај марш двоструко више времена него што је иначе потребно.

Доње и Горње Баре су мали плато на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине, са око 1000 метара надморске висине и с површином око 10 до 15 квадратних километара. Протежу се између кањона Сутјеске и Јабучнице и планинских масива Јабучкачких Стијена и Зеленгоре. Кањони поменутих ријека, а нарочито кањон Сутјеске која ограђује Баре, врло је стрм и непроходан. Баре бране прилаз Сухој, Хрчавки и Лучким Колибама, којим је правцем требало да прође главнина наших снага с Врховним штабом.

Баре су имале велико значење за излазак наших јединица из обруча и њихово стратегиско значење види се из телеграма врховног команданта друга Тита од 31 маја, који је послан штабу Друге пролетерске бригаде, а у коме се поред осталог каже следеће:

„1. Суку држати по сваку цијену.

2. Упутите јаче чете правцем Суха — Д. Баре — Г. Баре — Кољено, са задатком да неопажено избију на положај Кољено — Нинковићи и ту остану у највећој тајности.

3. Мора се спријечити сваки испад непријатеља на десну обалу Сутјеске.¹⁷⁾

У рејон Доњих Бара избили су 1, 2 и 4 батаљон око 11 часова, док је 3 батаљон¹⁸⁾ избио нешто касније. Одмах нас је обасула њемачка артиљериска ватра из рејона Граба, од које су нам у 1 батаљону погинула три друга и једна другарица. На положајима Доњих и Горњих Бара нашли смо 2 батаљон Друге пролетерске бригаде, који нас је упознао са ситуацијом на овим положајима.

Првобитни задатак Друге далматинске бригаде по избијању у рејон Доњих и Горњих Бара био је офанзиван. Она је имала задатак да смијени дјелове Друге пролетерске бригаде који су држали наведене положаје и да непријатеља, уколико на њега наиђе, одбаца преко Товарнице и Угљешина Врха (трг. 1858), што даље од Доњих и Горњих Бара, те обезбједи и држи слободан пут и правац: Суха — Баре — Зеленгора — Трескавица, ради лакшег пробоја наших снага на што је могућно ширем фронту. Иако је штаб Друге далматинске бригаде најозбиљније схватио важност положаја и улогу додијелену бригади, он није могао

¹⁷⁾ „Два сјећања са Сутјеске“ од Луковића и Милошевића, страна 36 за 1954 годину, издање Свједочанства — Београд.

¹⁸⁾ То је онај батаљон који је у IV офанзиви, под командом Бруна Вулетића, најмлађег команданта у јединицама НОВ и ПО Југославије, а данас пуковника ЈНА, први форсирао ријеку Неретву разбивши четнике на њеној лијевој обали и обезбједио мостобран за прелаз осталим снагама према Прењу и Невесињу.

остварити своју офанзивну улогу и отворити стазу ка Зеленгори, јер су се већ извјесне групе Нијемаца налазиле утврђене на Кољену (к. 1177) и на Добри (к. 1795), као и на Угљешину Врху (трг. 1858), а брзина пристизања наших јединица била је недовољна да би их јачим снагама и одлучним нападом одбациле преко Товарнице. Појединачним нападима батаљон није био у могућности да то оствари.

Притисак свјежих снага које је непријатељ убрзано пребацивао с других сектора на правац Зеленгоре био је све већи. Због тога је бригада била приморана да пређе у одбрану у рејону Бара, са задатком бочног обезбјеђења јединог преосталог правца између Бара и Кошгура за пробој наших снага ка Лучким Колибама.

Промјеном ситуације, улога коју ће одиграти Друга далматинска бригада на Барама биће пресудна за успјешан пробој главне групаације из обруча који су Нијемци плански припремили.

Смјенивши дјелове Друге пролетерске бригаде, извиђачки дјелови 2 батаљона Друге далматинске бригаде сукобили су се с њемачким јачим дјеловима на сјеверозападним падинама Угљешина Врха у рејону „Барица“. У оштром сукобу наши извиђачки дјелови били су одбачени. Након тога бригада је изнад Доњих и Горњих Бара прешла у одбрану.

Распоред, задаци и акција наших батаљона тога дана на Барама били су сљедећи:

а) 2 батаљон, јачине око 145 бораца, с водом тешких митраљеза од двије „Бреде“, послије оштрог сукоба с непријатељем, око 14 часова на сјевероисточним падинама Угљешина Врха био је одбачен према Горњим Барама па је запосјео ради одбране поток Котач од Халуга закључно са Горњим Барама, док је положај Бошчију Главу (к. 1710) запосјео са једним водом пјешадије. Све су чете биле распоређене у линији. Задатак батаљона био је да затвори правац и стазу која води од Јаворка и Угљешина Врха према Горњим Барама и да активном одбраном и противнападима, у садјејству са 3 батаљоном, онемогући Нијемцима продор преко платоа Бара ка ријечи Сутјесци.

Слабе стране батаљонског одбранбеног положаја састојале су се у сљедећем: био је нижи од положаја Товарнице и Угљешина Врха на којима су се већ налазиле извјесне групе њемачких војника и омогућавао им да батаљон успјешно угрожавају митраљеском и минобацачком ватром; густа шума у рејону Халуга отежавала је батаљону контролу, а непријатељу омогућавала да непримјетно подиђе предњем крају одбране и батаљон угрози; вод који је био на Бошчијој Глави као борбено обезбјеђење није био довољно јак да би се могао супротставити јачем непријатељском притиску. Нијемци су били у могућности да се планинским јединицама провуку кроз густу шуму и да батаљон у рејону Халуге збока заобиђу и нападну га.

По дубини положај је такође био неподесан за одбрану. Велика пошумљеност, беспутност (сем једне стазице), испресијецаност јаругама и камењарима — све је то отежавало батаљону покрет и свако друго маневрисање. У случају потискивања са прве борбене линије батаљон није имао по дубини подесног положаја који би му послужио за прихват и са којег би могао давати озбиљан отпор непријатељу. Мала Шиљевица (к. 1710) била је сувише далеко од предњег краја одбране и налазила се по страни од правца непријатељског продора. Са ње се не би могао дати успјешан отпор непријатељу који би покушао да од Доњих Бара продре у долину Сутјеске, а поред тога ова је кота требало да послужи као задња линија одбране долине Сутјеске, што је значило да се положај Горњих Бара морао упорно бранити на првој линији.

Добре стране наведеног положаја биле су: налазио се позади потока Котач и на предњој ивици шуме, на којој се извјестан камењар успјешно користио за заклон; предтерен испред предњег краја одбране на лијевом крилу од Језера и Угљешина Врха био је чист и омогућавао велику прегледност, усљед чега је батаљон могао успјешно тући непријатеља на већој даљини и ометати му сваки озбиљан покрет.

При заузимању наведеног положаја 2 је батаљон око 16 часова с 1 и 2 четом извршио напад на Нијемце у рејону Језера и Барица, али је овај напад јаком митраљеском ватром непријатеља био одбијен.

б) 3 батаљон, јачине око 140 бораца, с водом тешких митраљеза од двије „Бреде“, избио је око 23 часа у рејон Бара, гдје је добио задатак да запосједне за одбрану положај лијево од 2 батаљона, тј. к. 1600, ради чвршћег повезивања одбране 2 и 4 батаљона. Крећући се ноћу тешко пролазним тереном од Доњих Бара до одређеног положаја, батаљон је био много исцрпен. Одмах по доласку у рејон Колиба сјевероисточно од к. 1795, батаљон је дошао у контакт са непријатељем утврђеним у заклонима на источним падинама Добра (к. 1795) и предузео ноћни јуриш на њега да би га одбацио из ровова и овладао положајем Добра. Постигавши дјелимичан успјех, батаљон је овладао дијелом ровова и нанио непријатељу осјетне губитке. Снажним противнападом непријатеља батаљон је био одбијен, па се повукао у рејон Колиба сјеверисточно од к. 1795 и на к. 1600. На тој линији приступио је организовању положаја за одбрану, распоредивши све чете у линију. Десно у рејону Горњих Бара ослањао се на 2 батаљон, а лијево крило било му је такође чврсто повезано с 4 батаљоном у рејону источних падина Добра (к. 1795). Ширина фронта који је запосједао овај батаљон износила је око 1.000 метара.

Слабе стране батаљонског одбранбеног положаја биле су: налазио се ниже од Добра и Угљешина Врха на којима су већ

биле извјесне групе Нијемаца и омогућавале им да батаљон успјешно угрожавају ватром са тог положаја. Добра (1795) је омогућавала непријатељу да позади ње врши непримјетно прикупљање снага, и није било ниједног пута који би из позадине водио ка предњем дијелу одбране батаљона.

Оно што је речено за дубину положаја 2 батаљона важи и за овај батаљон, с том напоменом што је Велика Шилевина (к. 1720), на коју је батаљон у свом отступању требало да се наслони, била још дубље и даља од прве борбене линије него што је била Мала Шилевица за 2 батаљон. То је значило да су се Баре и лијева обала Сутјеске од Сухе до Тјентишта, која је била у нашим рукама, морале упорно бранити на првој борбеној линији батаљона.

Добре стране наведеног положаја биле су: налазио се на предњој ивици шуме, која је умногоме омогућавала да се положај упорно држи и брани; десно крило батаљона солидно се ослањало на к. 1600 која је надвишавала предтерен и служила батаљону као осматрачница и упорна тачка; предтерен испред предњег краја одбране батаљона био је умногоме чист и прегледан и тиме је омогућавао ефикасну употребу пушчане и митраљеске ватре све до врха Добре и Језера, те је на тај начин спречавао непријатељу покрет и брзи продор у жељеном правцу, носећи му озбиљне губитке.

ц) 4 батаљон, јачине око 130 бораца, с водом тешких митраљеца од двије „Бреде“, добио је првобитни задатак да у ватреном садјејству с 1 батаљоном одбије Нијемце с положаја Ардова, уколико на њих наиђе. У даљем свом дјеловању морао је запосјести јужну ивицу шуме Ардов, затварајући стазу и правац који води од Кољена (к. 1177) преко Вукових Стијена и Ардова према Доњим Барама, и да у тијесном садјејству са 3 батаљоном, одбраном и противнападима, онемогући Нијемцима продор поменутих правцем у долину Сутјеске.

Излазећи из Доњих Бара сјеверозападно од Језера беспутним тешким тереном на положај Ардов, батаљон се много заморио. У свом покрету није се сукобио с непријатељем, већ је неметано запосјео одређени положај, распоредивши све чете у линији и задржавши један вод у батаљонској резерви. Ширина фронта који је батаљон запосјео за одбрану износила је око 1000 метара.

Десно крило батаљона било је чврсто повезано с 3 батаљоном у рејону источних падина Добра, док је лијево крило у односу на 1 батаљон било много истурено напријед (тако је диктирао склоп земљишта), па није било личног додира између та два батаљона. Положај је претстављао кључну тачку одбраненог отсјека цијеле бригаде, па би се његовим падом нарушила читава њена одбрана.

Слабе стране батаљонског одбранбеног положаја биле су: положај је у односу на 1 и 3 батаљон био много истакнут напријед и налазио се најближе непријатељу, због чега га је непријатељ најјачим снагама нападао; јужне падине Ардова које је од ивице шуме одвајала велика јаруга, а која је била у рукама непријатеља, надвишавала је положај 4 батаљона и омогућавала да се са те висине ватром успјешно угрожава батаљон; склоп земљишта између 1 батаљона онемогућавао му је тјешњу повезаност и садјејство с њим; није имао ниједне стазе или пута који води из позадине кроз батаљонски положај ка предњем крају одбране и био је потпуно безводан.

Добре стране наведеног положаја биле су: налазио се на предњој ивици шуме, која му је ипак користила за стабилнију одбрану; извјесни камењари успјешно су послужили за заклоне; предтерен испред предњег краја одбране био је прилично чист и омогућавао је добро осматрање и успјешну употребу митраљеске ватре.

И овај је положај био по дубини неподесан за одбрану, јер није имао природних линија ни тачака с којих би се могао davати успјешан отпор непријатељу, ако би батаљон био потиснут с прве борбене линије. Поред тога, велика пошумљеност и стрмине онемогућавале су му упорно вођење борбе по дубини, а поред тога Нијемци су вршили инфилтрирање извјесних мањих дјелова у позадину тога батаљона, што је од њега изискивало велике напоре и упорност да положај одржи на предњој борбеној линији. Он је био у много неповољнијем положају него ма који други батаљон.

д) 1 батаљон јачине око 145 бораца, са водом тешких митраљеза, једном „Бредом“ и једним „Шварцлозе“, добио је наређење да избије на положај Планиницу и да запосједне положај који је раније држала 2 чета 2 батаљона Друге пролетерске бригаде. Његов је задатак био да тај положај организује за одбрану и да у ватреном садјејству с 4 батаљоном упорном одбраном и противнападима не допусти Нијемцима продор преко тог положаја у долину Сутјеске.

При наступању и запосиједању положаја за одбрану батаљон се није сукобио с непријатељем, већ је запосједање извршио без борбе. Батаљон је запосјео наведени положај, наслонивши се десним крилом на Језеро Доњих Бара, а лијевим на к. 1722, распоредивши све чете у линију са једним водом у батаљонској резерви. Ширина фронта износила је око 800 метара.

Одбранбени положај батаљона налазио се на једној коси која се протезала у правцу сјевер-југ и наслањала се на Језеро, а завршавала се према к. 1722 и Црквини. Она је била врло стрма, непошумљена и потпуно чиста с обје стране.

Слабе стране одбранбеног батаљонског положаја биле су сљедеће: налазио се на изразито чистој коси, која је била из-

ложена јакој артиљериској и авијацијској ватри; склоп земљишта између 4 батаљона онемогућавао му је личну повезаност и тјешње садјејство; иако је положај у извјесној мјери надвишавао непријатељске, велики камењари испред предтерена онемогућавали су батаљону прегледност на већу даљину; није имао дубине на коју би се могао ослонити у случају потискивања са прве борбене линије и био је безводан.

Добре стране положаја биле су: надвишавао је непријатељске положаје и тиме омогућавао ефикасну употребу пушчане и митраљеске ватре на блиском отстојању: природне препреке Језера (к. 1722) послужиле су батаљону да солидно наслони своја крила и бокове на њих, терен лијево од к. 1722, Црквине, потпуно се окомито спушта према долини ријеке Сутјеске и непроходан је, те је Нијемцима онемогућавао да батаљон бочно заобиђу и угрозе.

У случају да непријатељ успије да батаљон потисне са прве борбене линије, он се није имао гдје зауставити све до Стоца (к. 1168), а то се није смјело дозволити. Положај Планинице морао се по сваку цијену бранити на првој борбеној линији све до извршења задатка.

е) Бригадна резерва: чета пратећих оруђа, јачине до 60 бораца, с два тешка и два лака минобацача, један топ од 37 мм и двије „Бреде“ распоређене у рејону Доњих Бара.

ф) Бригадно превијалиште у рејону Доњих Бара.

г) Штаб бригаде у рејону Доњих Бара.

Положај који је бригада запосјела за одбрану био је кључ за улазак у долину Сутјеске и он је обухватао линију: десну обалу потока Котач — Горње Баре — к. 1600 — сјевероисточне падине Добра (к. 1795) — јужну ивицу шуме Ардов и Планиницу од Језера до к.1722, док је Бошчија Глава (к. 1710) запосједнута једним водом пјешадије као бочно обезбјеђење.

Усљед малог бројног стања батаљона и великог фронта од 7 км, штаб бригаде био је приморан да положај запосједне линијски, задржавајући пратећу чету као бригадну резерву. Положај је био врло деликатан за улогу коју ће одиграти, али и врло неподесан за одбрану. Велика испресијецаност земљишта и неповезаност терена изискивале су развлачење ионако малих батаљона и тиме се слабила одбрана бригаде. По дубини положај је био неподесан за вођење одбранбене борбе. Он је био покривен великом и густом шумом и шипражјем, испресијецан разним јаругама и камењарима, што је отежавало па чак и онемогућавало међусобну повезаност и садјејство јединица.

На цијелој својој дубини, од предњег краја одбране па непосредно до Сутјеске, није било ниједне подесне линије или положаја који би бригада при повлачењу под борбом могла користити за прихват из којег би могла дати непријатељу успјешан отпор. Мала и Велика Шилјевица (к. 1710 и 1720) као и Столац

(к. 1168) сувише су дубоко у нашој одбрани и није се смјело дозволити непријатељу да брзо овлада овим тачкама, јер би се тиме угрозили прелази наших јединица преко Сутјеске.

Иако су положаји које је запосјела Друга далматинска бригада за одбрану били нижи од непријатељских положаја, који су се налазили на гребенима Добре, Товарнице и Угљешина Врха, предност наших положаја била је у томе што су били пошумљени и запосједали се за одбрану на предњој ивици шуме, док су непријатељски били откривени. Друга предност наших положаја била је у томе што Нијемци нијесу могли усљед непроходности земљишта вршити маневрисање својим снагама и средствима. Долина Сутјеске у рејону Вратара и Просјеченице била је затворена од стране 6 батаљона Прве пролетерске бригаде, а терен лијевом обалом Сутјеске од Нинковића, Просјеченице и Црквине потпуно непроходан. За обилазак непријатеља са западне стране, тј. преко Јаворка, терен је био сувише дуг и отежан. Бошчија Глава (к. 1710), на којој је било бочно осигурање, надвишавала је тај правац, који је такође својом великом пошумљеношћу, а мјестимично и непроходношћу, успоравао непријатељу брзо наступање.

Како су се крила и бокови бригаде ослањали на природне препреке Црквине и Бошчије Главе, преко којих непријатељ није могао проћи нити их заобићи, то није постојала опасност да бригада буде бочно угрожена. Наведене предности нашег положаја, појачане храброшћу, упорношћу и издржљивошћу наших јединица, омогућиле су бригади да одржи положај све до извршења задатка.

Земљиште и правац који је за дјејство користила група „Анакер“ био је врло неподесан за покрет. То је једна коњска стазица која води од Кољена и Вукових Стијена преко Товарнице према Горњим и Доњим Барама. Том стазицом могла се кретати искључиво пјешадија. Рејон Вукових Стијена, гдје су се налазили полазни положаји непријатеља, испресијецан је стијенама и великим камењарима, те је покрет преко њих био отежан. Товарница и Угљешин Врх такође су били испресијецани великим камењарима и стрминама и отежавали су Нијемцима маневрисање, али је непријатељ био приморан да се креће и напада овим јединим правцем. Обилазак око Јабуковачких Стијена, преко Точила и Хрчавке за Сутјеску, због велике удаљености био је бесмислен. Терен од села Јелећа преко Зеленторе, којим је наступио 118 њемачки извиђачки батаљон ради избјијања у рејон Бара, такође је био беспутан, испресијецан густом шумом и многим узбрдицама и низбрдицама, које су непријатеља исцрпили вале и знатно му отежавале покрет.

Као што се види, и земљиште на страни непријатеља било је врло неподесно. Беспутно и планинско, испресијецано великим стијенама и камењарима, отежавало је Нијемцима покрет и сваки

други маневар. Нарочито им је било отежано снабдијевање храном и муницијом, али су они тај недостатак надокнађивали авијацијом. Артиљерија се није могла кретати по овом терену и њени стални ватрени положаји налазили су се у рејону Граба и источно од Чемерна. Али како су Нијемци располагали авијацијом и већим бројем минобацача и топова, а група „Анакер“ која је дјеловала на овом правцу била је састављена од планинских и других специјалних јединица, врло покретних и извјежбаних за планинска ратовања, то им је омогућило да успјешно предузму борбено дјјество преко ових планинских масива.

Предност непријатеља над нашим снагама састојала се у томе што је он располагао великом бројном и техничком надмоћношћу, што су његови положаји у рејону Ардова, Добра и Угљешина Врха надвишавали наше положаје и омогућавали му ефикасну употребу минобацачке, митраљеске, па чак и пушчане ватре; што је располагао специјалним јединицама за планинско ратовање, које су имале огромно борбено искуство за вођење борбе у планини; што их је потпомагала авијација и свакодневно их снабдијевала храном и муницијом, и најзад, што је иницијатива била у рукама непријатеља. Међутим, Нијемци се у једном документу жале да је група „Анакер“ била потпуно развучена на широком терену и усљед отказивања радио-везе њен командант није могао успјешно утицати на њена борбена дјјества.

Поред неуспјеха и великих губитака у људству и материјалу које су Нијемци прегрцјели 4 јуна у клисури Сухе у борби са 6 батаљоном Прве пролетерске бригаде, 5 јуна, са скоро истим снагама, тврдоглаво су покушали да се пробију преко клисуре Сухе, али без успјеха. Сви њихови покушаји да се пробију према Тјентишту били су одбијени уз осјетне губитке. Напокон су схватили да се кроз клисуру не могу пробити и да би сви њихови даљи покушаји били узалудни, па су одлучили да заобилазним правцем, преко Кољена и Планинице, која се налази сјеверозападно од Граба, избију у рејон Доњих Бара и даље у долину Сутјеске.

Уочивши да су наши извјесни дјјелови већ избили у рејон Доњих Бара и на Планиницу, Нијемци су још у току дана упутили од Граба преко Кољена (к. 1177) извјесне дјјелове 2 батаљона 4, „Бранденбуршког пука“, јачине 80 до 100 војника, који су избили на југозападне падине Товарнице и Угљешина Врха. У том рејону су се сукобили с дјјеловима Друге пролетерске бригаде који су се налазили на овим положајима, док је покрет осталих дјјелова групе „Анакер“ на овом правцу услиједио у току ноћи. Једновремено су Нијемци наредили 118 извиђачком батаљону да из рејона с. Јелеча услијеним маршем крене преко Зеленгоре и што прије избије у рејон Бошчије Главе и Горње Баре и ту се повеже с дјјеловима групе „Анакер“ ради даљег заједничког дјјества.

У ноћи између 5 и 6 јуна мајор Анакер, који је командовао групом „Анакер“, ужурбано је вршио пребацивање 2 батаљона 4, „Бранденбуршког пука“, 6 чете 2 батаљона 738 ловачког пука и још неких дјелова своје групе од Граба преко Кољена у рејон Вукових Стијена и Товарнице, у циљу да преко тих положаја и Доњих Бара избије на лијеву обалу Сутјеске између Сухе и Тјентишта, ради затварања постојеће бреште на том дијелу Сутјеске. 118 извиђачки батаљон, коме је наређено да што прије избије преко Зеленгоре у наведени рејон, зановио је негдје у Зеленгори, а у току дана појавио се у рејону Јаворка. Пионирска група и 1 вод 1 батерије 1 дивизиона 668 артиљеријског пука задржани су у рејону Граба и Сланота Брда ради бочног обезбјеђења групе која је дјејствовала наведеним правцем.

Ситуација и распоред наших снага 5 јуна на осталим отсјецима фронта око Сутјеске била је оваква:

а) Прва пролетерска и Трећа крајишка бригада водиле су жестоке борбе с њемачком групом „Гертлер“ у заузимању Боровна (к. 819) и села Мркаља, које су и заузели, избивши фронтном на Сутјеску од села Тјентишта до села Попова Моста. Трећа крајишка бригада по заузимању села Мркаља енергичним продором натјерала је Нијемце у Сутјеску и газећи воду прекопаса гонила их према Поповом Мосту, али јаком ватром и свјежим снагама Нијемаца са Коштура дјелови Треће крајишке бригаде враћени су према Мркаљу.

б) Шеста источнбосанска и дјелови Друге пролетерске бригаде водили су жестоке борбе са Нијемцима при заузимању положаја Коштур.

ц) 6 батаљон Прве пролетерске бригаде у тјеснацу Сухе одбио је неколико напада групе „Анакер“, која је покушавала да се од Граба долином Сутјеске пробије према Тјентишту.

д) Мајевичка бригада водила је жестоке борбе око села Попов Мост.

е) Четврта црногорска пролетерска бригада вршила је покрет од Мратиња ка Сутјесци, а један њен батаљон налазио се са Десетом херцеговачком бригадом код Трновачких Језера.

ф) Седма крајишка бригада налазила се око Мратиња.

г) Седма дивизија налазила се на лијевој обали ријеке Таре.

и) Трећа дивизија са болницом налазила се на пивском платоу (између ријеке Таре и Пиве), водећи тешке заштитничке борбе са Нијемцима и Италијанима који су нападали од правца Шавника и Жабљака.

ј) Врховни штаб налазио се на Драгац-Седлу.

Њемачки ратни извјештај од 5 јуна поред осталог јавља и ово:

„... Непријатељ има у превлаци Пиве, Дрине и Сутјеске око 17 бригада... али покушава да отвори пут дуж Сутјеске према сјеверу... Непријатељ с бројно надмоћнијим снагама гледа да

постигне успех код потпуковника Гертлера, продором преко Попова Моста у правцу Јелећа и Калиновика¹⁹⁾.

Као што се види, јачину и намјере наших снага Нијемци су добро познавали, због чега су били у могућности, уколико је јачина снага и могућност земљишта дозвољавала, да благовремено парирају наше намјере.

IV. Борба 6 јуна

У ноћи између 5 и 6 јуна 2 батаљон са 1 и 2 четом вршио је напад на њемачке положаје око Језера и Барица, а 1 чета под командом Бошкa Жунића успјела је да сјеверно од Г. Бара непримјетно подиђе непријатељском положају у рејону Колиба и нападне га бомбама и митраљеском ватром. Од експлозије бомби и митраљеских рафала тресао се Угљешин Врх и Бошчија Глава. Нијемци су овим нападом били изненађени и с положаја потиснути према Јаворку, остављајући за собом војничку спрему и нешто оружја. Друга чета, која је нападала Нијемце у рејону Језера, подилазила је опрезно, али кад се приближила на педесетак метара, синула је ракета са непријатељске стране. Чета није одмах полегла. Из ровова су запуцали Нијемци. Чета није одговарала, а кад је пуцњава престала, продужила је са подилажењем. Нијемци су открили покрет чете, избацили неколико ракета и снагама од преко 150 војника извршили противнапад на нашу чету одбацивши је уз губитке према Горњим Барама. Поред тога, у висини Језера налазио се велики камењар из кога је тешки митраљез уз помоћ свјетлећих ракета опасно тукао у правцу Прве чете, онемогућавајући јој даље надирање. Командир чете је ријешио да у току ноћи пошаље групу бомбаша са задатком да митраљез бомбама ућутка и ликвидира, али је овај покушај остао без успјеха, тако да се и ова чета у току ноћи морала повући на своје првобитне положаје.

Шестог јуна наши су положаји освојени обавијени густом маглом, која нам је онемогућавала да извршимо извиђање испред предњег краја наше одбране. Нијемцима је та магла добро дошла за непримјетно прикупљање и подилажење нашим положајима.

Други батаљон је у рано јутро с положаја Горњих Бара, а под заштитом магле и уз садјејство са 3 батаљоном, поновио напад на њемачке положаје у рејону Језера. Друга чета је подилазила истим правцем којим и у току ноћи, али није успјела да изненади Нијемце. Они су је обасули пушчаном и митраљеском ватром. Борци су падали. Чета је била одбијена, а њен командир Пиле Поповић пао је ничице, мртав. Тако су Нијемци са погод-

¹⁹⁾ „Шеста источњобосанска пролетерска бригада“ од генерал-мајора Гуди Петовара, стр. 199, издање Војно-историског института за 1951 год.

нијих положаја и из заклона јаком ватром и противнападима одбацили батаљон на линију Горњих Бара и на поток Котач.

Једна чета Нијемаца спуштала се с Добре према Колибама. Трећи батаљон их је тукао брзом палбом. Наступали су и даље. Падали су као сноплје. Кад су се приближили, 2 чета изненада их је напала у десни бок. Кркљало је од пушчане и митраљеске ватре, а експлозије бомби наносиле су осјетне губитке Нијемцима, који су напокон били потиснути према врху Добра.

Око 7 часова чуо се из рејона Кољена и Вукових Стијена топот војничких цокула и ларма војника, која је одјекивала Планиницом, Ардовом и Добром. Због велике магле нијесу се с положаја 1 и 4 батаљона могли осмотрити покрети Нијемаца, па су команданти батаљона у том правцу слали дјелове за извиђање. Ови пак извиђачки дјелови усљед велике и густе магле, нијесу открили подилажење непријатеља.

Командант 1 батаљона с десетином Степа Опачића²⁰⁾ успио је да се непримјетно приближи њемачким полазним положајима и установи да једна њемачка колона јачине до чете војника (то је била 6 чета 2 батаљона 738 ловачког пука) креће од Вукових Стијена и Товарнице према Планиници (к. 1722), положају 1 батаљона, а друга колона Нијемаца, нешто јача од прве кретала се са исте тачке преко Вукових Стијена коњском стазицом према Ардову — положају 4 батаљона, док су се извјесне непријатељске снаге кретале гребеном Товарнице према Добру (к. 1795). То су били дјелови 2 батаљона 4, „Бранденбуршког пука“, који је био наоружан минобацачима и пламенобацачима. Нијемци наводе да му је била додијељена једна чета јужноруских војника. Командант 1 батаљона, примивијетивши овај покрет, хитно се враћа у батаљон и припрема га за ватрени дочек непријатеља. Усљед испресијежаности земљишта и слабог међусобног додира између 1 и 4 батаљона, није било времена да се обавијести 4 батаљон о покрету непријатеља према његовом положају. Кад су Нијемци подишли положају 1 батаљона и кад су се примакли на блиско отстојање, батаљон је отворио плотунску палбу. Многи су пали погођени, а проријеђени стрелачки строј брзо је полегао и отворио митраљеску ватру на наш положај. То је било страшно: плотунска палба батаљона, једновремени пуцањ из стотину педесет пушака који се понавља у мучним и језивим размацима. Нарочита снага плотунске палбе лежи у њеној неочекиваности. Од тога тренутка распламсавала се жестока борба на цијелој ширини нашег положаја. Непријатељ је непрекидно покушавао да нас одбаци са положаја. У неколико махова изгледало је да нам остаје једино да се повучемо, али смо се ипак упорно држали

²⁰⁾ Стево Глише Опачић био је командир одјељења у 3 чети 1 батаљона, а послвије командир ове чете. Сада је потпуковник у ЈНА и народни херој.

и противнападима онемогућавали намјеру непријатеља, потиснувши га према његовим полазним положајима.

Послије извјесног времена опет је непријатељ, уз подршку артиљериске и минобацачке ватре, пошао у напад. Пушкомитраљезац 3 чете Милош Торбица из свог заклона хладнокрвно га је гађао и наносио му губитке. А кад му је непријатељски минобацач ућуткао митраљез, неустрашиво му је преко брисаног простора кроз кишу непријатељских куршума, прискочио борац Ђуро Бурсач, склонио мртвог друга Торбицу и легао за његов митраљез, гађајући непријатеља. Рањен је артиљериском гранатом, али из његових руку није престајао да дјејствује митраљез. Он није марио за крв која му је текла из рана, већ је и даље пуцао. Друга чета тукла је Нијемце бочно, а они су и даље нападали. Кад су подошли ближе положају 3 чете, она је извршила јуриш. Ређали су се напади и херојства бораца и непријатељ је уз велике губитке био одбијен.

Артиљерија из Граба и Чемерна немилосрдно је тукла положај 1 и 4 батаљона. Експлозија топовских граната дизала је читаве облаке дима. Борци 1 батаљона Богдан Јарић, Милош Веселиновић и Херман Мароти бачени су топовском гранатом као џакови према Језеру, док су други борци били рањавани парчадима граната или одваљеним дјелићима стијена.

Њемачка колона која је подилазила положају 4 батаљона на Ардов успјела је да се непримјетно приближи његовом предњем крају и да га јаком митраљеском ватром у првом налету потисне са предњег краја за око 150—200 метара. Борба је била врло жестока. Четврти батаљон покушавао је да противнападом и јуришем одбије непријатеља, али се он упорно борио и без обзира на губитке није отступао. Послије жестоке борбе која је трајала дуже од два сата, непријатељ је почео да отступа. Друга чета 3 батаљона подухватила га је ватром и нападом са источних падина Добра, док их је 1 и 2 чета 4 батаљона сјурила преко Ардова према Вуковим Стијенама. Тако је поново био успостављен поремећени првобитни положај.

Око 8 часова непријатељ предузима поновни напад на 1 и 4 батаљон. Како се магла донекле разишла, напад је помагала група авиона и јака артиљериска ватра. Најјачи напад био је овог пута усмјерен на Планиницу и Ардов, с намјером да се што прије пробију ови положаји, те да се најкраћим путем преко Доњих Бара избије на лијеву обалу ријеке Сутјеске. 1 и 4 батаљон дочекали су нападача прецизном митраљеском ватром и одбацили га на полазне положаје. Истовремено је непријатељ у јачини од једног батаљона нападао од Добра (к. 1795) и Угљешина Врха (трг. 1858) на положаје 2 и 3 батаљона. Батаљони су их, међутим, упорном одбраном и јаком митраљеском ватром са к. 1600 и сјевероисточних падина к. 1795, као и од потока Котача одбили.

Послије неуспјелих напада Нијемци су око 12 часова отпочели с авијацијским и артиљериским бомбардовањем које је трајало преко 30 минута и обасипали немилце наше положаје, а затим су опет поновили општи напад на читавом одбранбеном положају бригаде са снагама с којима су нападали и прије подне. Овог пута су, међутим, тежиште напада усмјерили преко Добра, на положај 3 батаљона, а 118 извиђачки батаљон се појавио источно од Угљешина Врха, повезујући се с лијевим крилом групе „Анакер“ и угрожавајући десни бок 2 батаљона.

У току послијеподнева Нијемци су и даље наставили с јаким притиском и нападима на наше батаљоне. Иако се приближавала ноћ, непријатељска авијација није нас остављала на миру. Групе авиона стално су се смјењивале над нашим положајима, обасипајући нас бомбама и митраљеском ватром, све док сунце није зашло. Ова бомбардовања и митраљирања нанијела су нам озбиљне губитке.

2 и 3 батаљон подузимали су у току дана неколико напада на положаје у рејону Добра и југозападно од Језера, али без успјеха.

Цијелог дана батаљони су водили борбу. Шума је јечала, а ваздухом су сваког тренутка пролијетале хиљаде пушчаних и митраљеских метака. У непрекидној борби дошло је и вече. У току ноћи борба се и даље наставила. Нијемци су били увјерени да ће им ноћ омогућити да продру према Сутјесци, па су око 21 час, послије артиљериске припреме која је трајала око 30 минута, предузели напад на цијелом фронту бригаде. Успјели су да подиђу предњем крају одбране, а потом су избили на наше положаје. Проломила се урнебесна паљба. Ми смо поустајали и с бомбама и ножевима бацили се на непријатеља. Неки су почели да бјеже, а други, храбрији, дочекали су нас аутоматском ватром. Ми смо у групицама наваљивали на њих. Настала је борба кундацима, ножевима и бомбама. Разлијегали су се јауци, кукњава, повици и урлање. Кад пушка у блиском рвању није много одлучивала, а „парабеле“ и аутомати у рукама Нијемаца постајали све опаснији за нас, ми смо се у метежу несигурне борбе у мраку хватали у коштац са њима и ваљали се у крвавом кркљанцу забијајући им зубе у грло, као вукови. Рањени Нијемци су се дерали из свега гласа, позивајући упомоћ. Тако наши рањеници никада нијесу викали. Свуда насколо на нашем положају било је мртвих Нијемаца и наших бораца. Нико није мислио на себе. Од густог дима толико се било смрачило да се ништа није видјело. Трчали смо лијево, десно и напријед, газили преко мртвих Нијемаца, кацига, сломљених пушака и очекивали сваког часа ударац или рафал аутомата у леђа. Након једног сата одлучне и тешке борбе успјели смо на цијелом отојеку да одбијемо непријатеља. Наш положај је био чист.

Мучно је то гледати како се људи, свјесна бића, како се чо-вјек, који је умом свјеснији од свих живих бића, коље, боде, мр-цвари и како се ваља у крви као животиња.

Као закључак о борбама овог дана могу истаћи да је Друга далматинска бригада успјела да одбије све нападе непријатеља и одржи своје положаје.

Овог дана обје стране имале су осјетних губитака. Ми смо претрпјели највише губитака од артиљерије и у ноћним нападама и јуришима. Преко 65 бораца и старјешина — што погину-лих, што несталих — избачено је из строја. Тачне губитке непријатеља нијесмо могли установити, али су вјероватно били осјетнији него код нас.

Ситуација је тога дана на осталим отсјецима Сутјеске била оваква:

а) Дјелови Прве пролетерске дивизије (1 и 3 бригада), пошто нијесу успјели да пробију непријатељску одбрану на правцу Ђурева и Боровна, повукли су се преко Драгаш—Седла и изнад Сухе прешли Сутјеску, продужујући покрет према сезгу Крековима и даље ка Лучким Колибама.

б) Шеста источнобосанска бригада и дјелови Друге проле-терске бригаде водили су жестоку борбу на отсјеку села Крекова и Кошгура. Непријатељ је покушавао да одбаци ове јединице са њихових положаја и да им пресијече стазу која води од Тјентишга преко Крекова за Милин-Кладе, али је био одбијен уз осјет-не губитке.

ц) Мајевичка бригада такође је на отсјеку Попов Мост и Боровна водила жестоке борбе с дјеловима групе „Анакер“, који су покушавали да освоје положај ове бригаде, али су били одби-јени, такође уз осјетне губитке.

д) 6 батаљон Прве пролетерске бригаде у тјеснацу Сухе одбио је неколико напада које су подузимали дјелови групе „А-накер“ од правца Граба, тежећи да се пробију кроз тјеснац Сухе према Тјентишту.

V. Борба 7 јуна

Освануло је друго јутро. Одмах у зору Нијемци су кренули у напад, ријешени по сваку цијену да нас одбаце и продуже продор према долини Сутјеске. Очајнички су ишли у смрт. Шума је почела да гори. Тек пошто се разданило, отпочело је надлије-тање ловачких и бомбардерских авиона и њихово бомбардовање, у крајим паузама, трајало је преко један сат. Засипали су наше положаје кишом бомби и митраљеских рафала. Послије дјело-вања авијације услиједила је кратка артиљериска припрема. Би-ло нам је јасно да та припрема треба да им обезбиједи лакши продор кроз наше положаје. У тим тренуцима свима су нам били затегнути живци. Ухо је ловило непрестане ударце које је јасно преносила земља, а тијело је осјећало како под њим земља по-

дрхтава. Тресне граната у камењар, а парчад гранате и камења падају по нама. Али је била најстрашнија тишина кад смо очекивали нови ударац гранате. Ево је поново. Земља подрхтава. Постало је неиздржљиво. Са нестрпљењем смо очекивали да непријатељ што прије почне нападати. Наше јединице, иако су биле изложене убитачном дјејству авијације и артиљерије, претрпјевши осјетне губитке, чврсто су држале своје положаје, свјесне важности повјереног им задатка.

Послије бомбардовања, око 8 часова, група „Анакер“ са 118 извиђачким батаљоном извршила је обухватни напад на читав одбранбени отсјек бригаде са три правца:

а) првом колоном, која се састојала од 118 извиђачког батаљона од Јаворка и Барица, угрожавајући наше дјелове на Бошчијој Глави и усмјеравајући правац напада према Горњим Барама, с намјером да пробије одбрану 2 и 3 батаљона и продужи дјејство према Сутјесци;

б) друга колона, дјелови 2 батаљона 4, „Бранденбуршког пука“, нападала је од Вукових Стијена и Товарнице на положај Ардов и источне падине Добра (к. 1795), са циљем да пробије одбрану 3 и 4 батаљона и да се преко тих положаја и Бара спусти у долину Сутјеске;

ц) трећа колона, појачана 6 четом 2 батаљона 738 ловачког пука, нападала је од Вукових Стијена југозападним падинама к. 1722, с намјером да пробије одбрану 1 батаљона и да се преко Планинице спусти у долину Сутјеске.

Напади колона праћени су сталном подршком авијације и артиљерије. Циљ њемачких напада био је да обухватно избаце Другу далматинску бригаду с њених положаја, да се преко Бара што прије сруче у долину Сутјеске и да затворе постојећи прелаз на њој, да би онемогућивали нашим снагама продор према сјеверозападу. Трећа непријатељска колона нападала је положај Планинице, коју је држао 1 батаљон. Командант батаљона пустио је непријатеља да подиђе на блиско отстојање. Наш стрелачки строј није отварао ватру. Борци су лежали иза заклона стискајући пушке и очекујући тренутак о коме су сви размишљали: команду за плотунску палбу или јуриш. Кад су се Нијемци приближили, батаљон је извршио јуриш. Повела се тешка борба прса у прса. Ситуацију је олакшала 2 чета, која је непријатељу ударила у лијеви бок. Послије сат и по жестоке борбе батаљон је успио да потисне непријатеља низ јужне падине Планинице. Након краћег времена непријатељ је поново предузео напад, али је противнападом и митраљеском ватром, уз губитак од 10 до 15 мртвих, био одбијен.

Колона која је нападала на Ардов (друга) успјела је у првом налету јаком митраљеском и минобацачком ватром да поти-

сне 4 батаљон са предњег краја одбране, одбацивши га 300—400 метара. Упркос жестоком отпору тога батаљона, непријатељ, бројно и технички надмоћнији, успио је послје једног часа тешке борбе да овлада предњим крајем одбране. Противнапад 4 батаљона није успио. Батаљон је био приморан да се повуче на пропланак шуме јужно од Језера Доњих Бара, заустављајући се на тој линији. То је била најподеснија линија с које се непријатељ могао зауставити. Нијемци су се гађајући приближавали, али их је пушкомитраљецац Бруно Меданић - Рогуша, гађајући из митраљеза, обарао једног за другим и бранио положај своје чете. Непријатељ је и даље нападао иако је трпио озбиљне губитке. Услјед његовог жестоког напада постојала је опасност да положај бригаде буде пресјечен на два дијела и да непријатељ избије у рејон Доњих Бара и даље према Сутјесци.

Увиђајући озбиљност ситуације, штаб Друге далматинске бригаде донио је око 13 часова одлуку да 4 батаљон не смије даље отступати, већ да митраљеском ватром и противударима заустави непријатеља, те уз помоћ 3 батаљона поврати изгубљени положај; да 1 батаљон са својих положаја бочном ватром туче непријатеља, који је забио клин у положај 4 батаљона и да на тај начин помогне да се одбаци непријатељ; да пратећа чета хитно појача 4 батаљон с два митраљеза, а минобацачком ватром потпомогне његов противнапад.

Противнапад 4 батаљона почео је у одређено вријеме. Нијемци су се упорно држали на заузетој линији и нијесу попуштали, али подухваћени бочном ватром 1 и 3 батаљона и концентричном ватром минобацача пратеће чете, били су приморани на отступање. Послије двочасовне борбе батаљон је успио да одбаци Нијемце ка Добру и успостави првобитни положај претрпјевши озбиљне губитке.

Прва колона од Јаворка и Барица, уз подршку артиљеријске ватре, успјела је да са једном четом заузме Бошчију Главу и потисне наш вод према Халугама, засипајући га митраљеском и минобацачком ватром од које су три борца била рањена. Са двије чете непријатељ је избио стазом у рејон Колиба сјеверозападно од Горњих Бара и на тај начин озбиљно угрозио 1 чету 2 батаљона. Трећа чета појавила се од Халуга у лијевом боку непријатеља и у садјејству са 2 четом одбила непријатељски напад.

Послије извјесног времена, пошто су се средили, Нијемци су наново отпочели с нападом. Дотле је већ стигла авијација. Почела их је снабдијевати храном и муницијом, коју су спуштали помоћу падобрана. Неколико падобрана пало је у рејон потока Котач, на „ничије земљиште“, па су борци 2 и 3 батаљона потрчали да их заплијене. Али Нијемци, скривени иза камењара и заклона, обасули су их митраљеским рафалима. Повела се оштра

борба око падобрана. Командир 3 чете Јово Четник²¹⁾ из рејона Халуга јуришао је са својим борцима кроз густу шуму ударајући у лијеви бок и наносећи непријатељу осјетне губитке, чиме је омогућио 2 и 3 батаљону да потисну Нијемце и да запліјене неколико падобрана у којима је било нешто муниције и хране, што им је омогућило да продуже борбу. Од велике важности су нам били запліјењени падобрани, јер нам је платно од њих било једини санитарски материјал за превијање рана рањеним борцима.

Послије кратког времена непријатељ, уз подршку минобацачке и митраљеске ватре, стрељачким стројевима је продужио напад на положај 2 и 3 батаљона. Ови су их јаком митраљеском ватром одбили и спречавали им наступање. Али како су Нијемци били на подеснијим положајима, то су својом ватром озбиљно угрожавали 2 и 3 батаљон. Упркос томе 2 батаљон је извршио противнапад на Горње Баре, а 3 батаљон југозападно од Колиба. Циљ напада је био да се непријатељ одбаци што даље од те линије. Нијемци су, међутим, задржали своје положаје. Након кратког времена, 2 чета 2 батаљона поновила је напад у рејону Горњих Бара, али су је Нијемци јаким противнападима опет одбили и озбиљно угрозили десни бок 2 батаљона. 3 батаљон ударио је у десни бок и успио је да потисне непријатеља уназад и тиме олакша тешку ситуацију 2 батаљона. У овим жестоким окршајима погинуо је командир 1 чете Бошко Жунић.²²⁾

Око 18 часова непријатељ се послужио лукавством, увидјевши да општим нападом не може да пробије нашу одбрану, нити постигне знатнији успјех. Формирао је неколико „трупова“²³⁾ опремљених аутоматским оружјем и ручним бомбама и с њима предузео напад кроз јаруге, густе шуме, и мртве углове, са циљем да се на спојевима јединица пробије у унутрашњост наше одбране. Нападајући наше штабове трупови су имали да створе забуну и неизвјесност код наших бораца. Један труп јачине од 10 до 12 војника искористио је слабу повезаност између 1 и 4 батаљона и успио је кроз положаје 4 батаљона лијево од Језера да се пробије у рејон Доњих Бара и изненада припуца на штаб

²¹⁾ Јово Четник био је увијек одважан борац и старјешина, омиљен и поштован од потчињених а цијењен од старијих. Погинуо је 3 марта 1944 г. као замјеник команданта 3 батаљона у борби с Нијемцима у селу Милојевићи код Даниловграда.

²²⁾ Бошко Жунић је за многа херојска дјела учињена у НОВ проглашен народним херојем.

²³⁾ Труп у њемачкој војној терминологији означава групу војника, подофицира или официра, или мјешано од једних и других, који су свршили специјалне школе, а које су оперативне јединице у најчешће случајева оформљивале, пресвлачиле их у одговарајућу партизанску одјећу и убацивале их у позадину наших јединица са задатком вршења препада на партизанске више штабове и убијање војних и политичких руководилаца, једном рјечју са задатком стварања несигурности и дезорганизације позадине и јединица. Јачина ових трупова била је према задатку и важности, а обично се кретала 10 и више војника.

бригаде. Захваљујући брзој сналажљивости штаба бригаде, њени чланови и курири прихватили су борбу и последије краћег окршаја успјели су да поменути труп разбију и дјелимично униште.

Други труп се помоћу конопаца и дизалица преко непроходних камењара и литица пењао у рејон (к. 1722), гдје се утврдио и одакле је бочном митраљеском ватром озбиљно угрожавао 1 батаљон. Штаб батаљона ријешо је да под заштитом мрака пошаље једну групу војника-бомбаша с пушкомитраљезом да уништи ову групу непријатељских војника. У први сумрак група бомбаша од 5 бораца, на челу са најбољим бомбашем батаљона Душаном Вујићем,²⁴⁾ искористивши сваки жбун и камен успјела је да се непримјетно попне на поменути коту и да изненада нападне непријатеља. У борби на тој коти Нијемци су изгубили 3 војника, док је остатак био присиљен да скаче низ стрмине коте. Тако је ова кота враћена.

Овакве групице Нијемци су убацивали и на положаје осталих батаљона, али без неког нарочитог успјеха, јер смо ми брзо и благовремено парирали њиховим нападима и тако задржали своје положаје. Куда ловци на дивокозе никада нијесу пролазили, њемачке алпске чете висиле су о конопцима по стијенама и камењарима и машинкама штеповали на нас. Овакав њихов начин борбе показао је да се мора поклањати озбиљна пажња контроли спојева између батаљона, па чак и између чета, нарочито код промјене положаја на сљедећу линију како непријатељ не би искористио те слабости, убацивао борбене групице у унутрашњост одбране и на тај начин је слабио.

Пред сам мрак Нијемци су уз подршку артиљериске и минобацачке ватре, са снагама с којима су нападали и раније, а с линије гдје су били заустављени, предузели одлучан напад. Почела је опет жестока борба. Они су се кретали тачно по војничким правилима. Постепено су се приближавали и подилазили положају бригаде. Кад су се приближили на педесетак метара до предњег краја одбране, дигли су се на јуриш. Батаљони су их међутим брзом и прецизном ватром присилили да се повуку на првобитну линију. Послије тога почео је врло јак напад артиљерије из рејона Граба и Чемерна, а поред тога гађала нас је и једна батерија хаубица из рејона Бастаса и Шћепан-Поља. Након те јаке артиљериске припреме пошли су опет њихови стрељачки стројеви с поменуте линије у напад. Сваки пут смо их пуштали да приђу близу, а затим смо плотунима и кинђалном ватром митраљеза косили њихове редове прикивајући их за земљу и нагјерујући их да се пузећи повлаче. Тако смо их тога дана неколико пута учили да је јалов подухват нападати прсмице и фронтално на кинђалну ватру и на положаје пјешадије док јој се не униште митраљеска гнијезда.

²⁴⁾ Душан Вујић погинуо је 4 октобра 1944 године као водник вода у борби с Нијемцима приликом ослобођења Требиња.

У току читавог дана огорчених борби између батаљона Друге далматинске бригаде и дјелова групе „Анакер“, положаји Планиница, Ардов, Добра и Горње Баре неколико пута су прелазили из руку у руке. Непријатељска авијација преко цијелог дана до пред саму ноћ пустошила је наше положаје. Њемачки авијатичари спуштали су се до на педесетак метара изнад врха шуме, бацали бомбе и митраљирали наше положаје, па чак и из пиштоља гађали наше борце.

Нијемци су успјели да на измаку дана са својим 118 извиђачким батаљоном овладају Бошчијом Главом (к. 1710) и да избију на линију Халуга и Горње Баре, гдје су ватром и противнападима 2 и 3 батаљона били заустављени, док су остале непријатељске снаге које су нападале на Ардов и Планиницу биле одбачене на њихове полазне положаје.

Око 22 часа Нијемци су из свих артиљериских оруђа сручили ватру на наше положаје. Ватра је трајала преко 30 минута. Положај бригаде освјетљавале су експлозије и пламен бомби, бацача и топова. Свијетле путање стотине митраљеза и брзих шараца обасјавале су наше положаје. Пјешадиске снаге искористиле су артиљериску ватру као бараж да би се привукле нашим положајима, па су последице њеног престанка прешле на јуриш. Први стрељачки стројеви нијесу имали ножева на пушкама, већ аутомате притиснуте на трбух којима су гађали у покрету. На наше положаје ступило је преко хиљаду разјарених непријатељских војника са жељом да убијају. Лица су им била ужасна. Сручили су се на 2 и 3 батаљон. Наши борци јурнули су на непријатеља. У тако страшним тренуцима храброст или потпуно напушта човјека или се појављује са невиђеном снагом. Започела је страшна сцена, одјекивали су ударци кундаком и јауци од убода ножевима. Борба се водила прса у прса. Разлијегали су се нељудски гласови, као да се звијери кољу. Борац 3 батаљона Милан Тадић забио је Нијемцу нож у леђа, а Анте Томашевић нож у слабину. Нијемац је пао мртав. Три Нијемца изболи су ножевима борца Маријана Марелића, који је умро од задобијених удараца. Тјелеса мртвих људи падала су једно поред другог на земљу.

Тако је на цијелом нашем положају све врвјело од пуцњаве аутомата, бомби и бацача. Након извјесног времена Нијемци су почели да отступају са наших положаја. Наши борци јурили су за њима забијајући им нож у леђа, а они су се окретали према њима отварајући ватру из аутомата и наносећи им губитке. Избезумљена лица људи личила су на разјарене хорде, а наш положај на звјерињак. Успјели смо да непријатеља уз осјетне губитке и овог пута одбацимо с наших положаја.

Поред наведеног, 2 и 3 батаљон у току ноћи предузимали су неколико напада на њемачке положаје, на сјеверне падине к. 1795 и Језера, али нијесу успјели да их потисну, јер су се они налазили у добро утврђеним заклонима и рововима, а нарочито

око Језера Горњих Бара. Дан и ноћ водила се борба за Горње Баре. Неустрашивост наших бораца била је легендарна. И рањеници су се борили. Из њихових уста није се чуо јаук, већ само: „Нема те силе која ће прећи преко ових положаја у долину Сутјеске док смо ми живи“. На њиховим лицима одражавала се велика мржња према непријатељу. Борба се водила на домаћају ручних бомби. Борци су пузећи извлачили своје рањене другове из стрељачког строја и одвлачили их у шуму. Ту су им болничарке Анда Жуљан, Анкица Беламарић и друге, цијепајући своје кошуље, завијале ране.

Бригада би дошла у веома тешку ситуацију да смо се одлучили само на одбрану. Међутим, противнападима смо ломили и исцрпивали непријатеља, онемогућавајући му извршење његове намјере.

Изнемогло се од глади и умора. Борци су вапили за храном и водом. Хране није било, а вода се морала топити од снијега и није је било довољно. Глад је све више захватала бригаду. Почели смо клати коње и са коњетином кувати траву сремушу или коприву. То нам је била једина храна. Ти напори и бесане ноћи нагло су нас исцрпивали.

Иако је штаб бригаде поуздано знао да ће непријатељ предузети напад на читавом отсјеку бригаде, он није имао резерве да би могао благовремено парирати непријатељу, гдје би се испољио даљи правац његовог продора, већ су то морали својим снагама и самоиницијативно рјешавати штабови батаљона. Активна нападна дјјства која су предузимали команданти батаљона, па чак и командири чета и појединих водова, користећи ноћ и атмосферске непогоде да би надокнадили своју бројну и материјалну слабост и да би комбинацијом противнапада са одбраном нанијели непријатељу што више губитака и сачували властиту живу силу, показала су се врло корисним и правилним.

Губици на нашој страни били су овога дана много већи него претходног и износили су преко 70 погинулих и несталих другова и другарица. Губитке непријатеља нијесмо могли установити, али се може са сигурношћу тврдити да су били много већи него код наших јединица.

Ситуација овог дана на осталим отсјецима Сутјеске била је ова:

а) извјесни дјелови Прве пролетерске дивизије још су прелазили ријеку Сутјеску. Нијемци су знали за овај прелаз па су насртљиво нападали према Горњим и Доњим Барама да би онемогућили наведени продор.

б) Шеста источнобосанска бригада и дјелови Друге пролетерске бригаде на отсјеку села Крекова и Кошгура преко читавог дана су водили жестоке борбе с групом „Гертлер“, која је покушавала да на сваки начин овлада Крековима и Милинкладама и

да на тај начин онемогући продор нашим снагама тим правцем. Сви ти покушаји били су узалудни.

ц) 6 батаљон Прве пролетерске бригаде у тјеснацу Сухе није овог дана водио борбу и био је смијењен дјеловима Четврте црногорске пролетерске бригаде.

д) Мајевичка бригада и даље је водила упорне борбе у региону Попов Мост и Боровно, успјевши да онемогући намјеру непријатеља.

е) Седма крајишка бригада налазила се у покрету од Вучева према Сутјесци.

VI. Борба 8 јуна

Како су нападачи тежили да се по сваку цијену пробију преко Бара у долину Сутјеске, то су и овог дана са несмањеном жестином нападали на цијелом отсјеку бригаде, која је била јако исцрпена борбама претходног дана и ослабљена губицима.

Већ од раног јутра бригада је била изложена убитачном дјеловању авијације. Ово је био сигуран предзнак да ће непријатељ обновити своје нападе и по сваку цијену покушати да пробије нашу одбрану. Као и увијек пред њемачки напад, само данас много јаче, отпочела је артиљериска припрема, тако да је по нашим положајима падало 20—30 граната у минути. Та паклена ватра трајала је 15 минута и нанијела нам је огромне губитке. Командант бригаде, био је рањен. Послије те жестоке ватре чопори Шваба насрнули су на борбом ослабљене и глађу исцрпене остатке батаљона Друге далматинске бригаде, који су већ четири дана и четири ноћи крварили у овој планинској пустињи без довољно муниције и хране.

Дјелови групе „Анакер“, једна до двије прјачане чете, с неколико малих минобацача и аутоматског оружја подишле су с Вукових Стијена око 6.30 часова положају Планинице и нападе 1 батаљон. Како је 1 батаљон оскудијевао у муницији, пустио је непријатеља да се приближи на педесетак метара и тада се бомбама и противјуришем бацно на њих. Нијемци су се мало повукли и полегли иза камењара, али су опет прешли у противнапад. Та гужва и борба прса у прса понављала се неколико пута на овом истом положају. Послије једног часа крваве и херојске борбе 1 батаљон сузбио је нападача, који је био одбачен према својим полазним положајима.

Истовремено је група „Анакер“ са дјеловима 2 батаљона 4, „Бранденбуршког пука“, уз подршку минобацачке и артиљериске ватре, извршила снажан притисак на 4 батаљон, успјевши да га са предњег краја одбаје у унутрашњост шуме. Батаљон је покушавао ватром и противнападима да заустави Нијемце, али није успио. Нијемци су овладали шумом источно од Ардова, а 4 батаљон се под јаким њемачким притиском повукао на положај испред Језера Доњих Бара.

Пошто су Нијемци одбацили 4 батаљон са предњег краја одбране и овладали доминантним положајима које је он држао, читав одбрана бригада била је доведена у питање. 3 батаљон је непосредно био угрожен бочним дјеловањем ватре с положаја који је раније држао 4 батаљон и пријетила му је опасност потпуног уништења. Услед овог продора била је уништена скоро цијела 2 чета 3 батаљона, која се налазила на његовом лијевом крилу, а командир чете Стево Опачић²⁵⁾ тешко је рањен. У оваквој ситуацији батаљон је почео да се извлачи на погоднију линију коте 1600, јер је свако даље задржавање на пређашњим положајима било немогућно. Повлачење 3 батаљона вршило се под врло тешким околностима и под снажном ватром непријатеља с фронта и бока.

Због неповољног развоја борбе код 4 батаљона, а критиснут јаким нападом 118 извиђачког батаљона од Порњих Бара и Бошчије Главе, последице преко два часа жестоке борбе, морао се повући и 2 батаљон. Он се повукао сјевероисточно од к. 1600 у висину 3 батаљона. Нијемци су без обзира на губитке енергично вршили притисак на отступајуће батаљоне, који су с новозапосједнутих положаја ватром задржавали брзо надирање непријатеља. У оштрој борби батаљони су им онемогућили брз продор ка Доњим Барама, задржавајући их ватром на извјесним линијама.

Положаји 2, 3 и 4 батаљона били су удаљени од њемачких положаја око 30—50 метара. Како су се налазили на ивици високе и густе шуме, бацачке мине падале су на врхове јела и букава.

И нама и Нијемцима било је јасно да је овај положај од пресудног значаја. Зато су се за њега и водиле овако жестоке борбе. Нијемци су знали да би заузимањем ових положаја онемогућили нашим снагама продор према сјеверу и да би нас довели у безизлазну ситуацију. А то је било јасно и нама. Зато је и посљедњи борац наше бригаде био спреман да прије погине него да дозволи да Нијемци овладају положајима прије извршења нашег задатка.

Непријатељ, бројно јачи и снабђевен великим бројем минобацача и муниције, а поред тога појачан новим снагама које су биле задржане код Сланог Брда, продужио је последице краћег предаха напад на положаје наших батаљона и почео их притискивати. Око 10 часова Нијемци су још јаче потиснули 4 батаљон сјеверно према Доњим Барама, а 3 и 2 батаљон источније од к. 1600 и 1214, док је 1 батаљон и даље остао на положају Планиница, јер Нијемци на њега нијесу вршили јаче нападе.

---

²⁵⁾ Стево Јандрије Опачић, данас пуковник ЈНА. То је онај познати јунак што је у IV офанзиви са „трим-десетинком“ први, преко порушеног моста на Неретви, прешао на њену лијеву обалу и омогућио свом батаљону несметан прелаз на истом мјесту. За учињене подвиге у НОВ проглашен је народним херојем.

Нијемци су енергично нападали од Горњих Бара, Халуга и к. 1600 на положај 2 и 3 батаљона. Овако се отприлике каже у једном извјештају штаба 2 батаљона, упућеном штабу Друге далматинске бригаде: Нијемци надиру све јачим снагама и све упорније. Ми смо изгубили двије трећине свога људства, али рачунајте на нас као да смо у потпуном саставу.

Такво је стање било и код осталих батаљона. Око 11 часова бригада је добила наређење од Штаба Друге пролетерске дивизије у коме се подвлачи да се ови положаји морају одржати по сваку цијену, све док не стигне смјена или појачање.

Врховни штаб, који се налазио на лијевој обали Сутјеске, још је рачунао на могућност продора преко Доњих и Горњих Бара за Зеленгору. Схвативши ситуацију на Барама и немогућност да Друга далматинска бригада одбаци Нијемце са њих, чим су створени услови упутио је Мајевичку бригаду у помоћ Другој далматинској са задатком да заједничким дјејством одбаци Нијемце са Горњих Бара за Зеленгору. У тренутку када су батаљони Друге далматинске бригаде били потиснути из рејона сјевероисточно од к. 1600, пристигла је у помоћ из долине Сутјеске Мајевичка бригада. Упознавши команданта Мајевичке бригаде са ситуацијом, штаб Друге далматинске бригаде захтијевао је да се Мајевичка бригада у рејону Доњих Бара одмах уведе у борбу са задатком да уз сдјелство са 2, 3 и четвртим батаљоном Друге далматинске бригаде противнападима одбаци непријатеља према к. 1600 и Горњим Барама.

Мајевчани још нијесу били успјели да у потпуности заузму свој борбени распоред, кад су Нијемци већ почели с нападом. Започела је оштра борба. Они су тукли минобацачима по положајима Мајевичке бригаде и надирали стазом од Горњих према Доњим Барама. Уз јаку подршку авијације и артиљерије и даље су нападали без обзира на жртве. Борци су се борили у шуми по групама, убијајући непријатеља иза дрвећа, повлачећи се корак по корак према М. и В. Шилјевици — посљедњој линији и положају који затвара долину Сутјеске.

Мајевичка бригада, исцрпена у сталним борбама које је водила већ дуже времена, била је исувише ослабљена (око 200 бораца) да би се могла озбиљније супротставити непријатељу и помоћи Другој далматинској бригади, која је и сама била ослабљена због великих губитака у борбама на Барама.

Око 17 часова 2 батаљон 738 ловачког пука, који је дотада био под командом 7 СС дивизије, смијенивши 2 батаљон 4, „Бранденбуршког пука“, уз подршку артиљериске и авијациске ватре потиснуо је 4 батаљон у рејон Доњих Бара, а 2 и 3 батаљон и Мајевичку бригаду у правцу М. и В. Шилјевице (к. 1710 и 1720). Схвативши важност ових тачака Нијемци су упутили један труп јачине 10—15 војника да се непримјетно пробије од к. 1214 кроз шуму и прије наших снага заузме М. и В. Шилјевицу, како би

оногомућио нашим јединицама да заузму ове прихватне положаје. Међутим, штабови 2 и 3 батаљона предухитрили су непријатеља упутивши под командом Јоза Грубелића²⁶⁾ и Јова Четника једну групу бораца да заузме наведене коте и обезбиједи батаљонима повлачење на њих. И баш у тренутку када је наша група избијала на М. и В. Шилевицу, на њој се појавио и непријатељ. Започело је опет блиско штектање митраљеза и машинки. Иза дрвећа почео је непријатељ да пуца на наше борце, који су такође отворили брзу палбу. Неки су од непријатеља пали, а неки зајаукали. Јово Четник им је прискочио са неколико бораца и скинуо с њих спрему и оружје. Послије краће борбе наша група успјела је да разбије непријатеља и растјера га по шуми, онемогућивши му да заузме поменуће коте.

Избијањем непријатеља у рејон Доњих Бара доведен је 1 батаљон, који се још налазио на својим положајима у Планиници, у врло критичну ситуацију. Он је био скоро отсјечен и једва је у ноћи између 8 и 9 јуна успио да се источним падинама Планинице, кроз густу шуму преко Гусног Пута и Варда, провуче у Столац (к. 1168).

Пред ноћ је ситуација била критична. Маневрисати се није имало куда. Нијемци, опремљени најмодернијом техником, по четворица и вице нападали су на по једног нашег борца, који је био сасвим изнемогао или од умора и глади или пак од рана. Сно мало преосталих, још здравих бораца по батаљонима, јуришало је на непријатеља, на смрт ријешени да одрже положај. У тим подвизима тијела мртвих другова служила су у више случајева за грудобран. У то вријеме бројно стање наших батаљона било је овакво: 1 батаљон око 70 бораца, 2 батаљон 55 до 60 бораца, 3 батаљон 45—50 бораца и 4 батаљон око 45 бораца, а пратећа чета 20—25 бораца. Међу наведеним бројним стањем бораца био је и извјестан број рањених. То значи да је на положајима заједно са старјешинама било једва око 200 бораца. Ни бројно стање Мајевичке бригаде није било веће, ако не мање.

Око 19 часова Нијемци су одбацили остатке Друге далматинске и Мајевичке бригаде на М. и В. Шилевицу и на јужне падине према Варду, заузевши потпуно Доње Варе и коту 1214. На тој линији, противнападима и ватром наших дјелова, Нијемци су били заустављени.

Остаци Друге далматинске и Мајевичке бригаде задржали су у својим рукама положаје Столац — Варда — Мала и Велика Шилевица. То је била посљедња линија одбране на том правцу, коју непријатељ није смио заузети ни по коју цијену. И сва његова настојања да се пробије и угрози долину Сутјеске остали су

---

²⁶⁾ Јозо Грубелић, замјеник команданта 3 батаљона, данас капетан бојног брода ЈРМ.

без успјеха, тако да су се још неке јединице несметано извлачиле из долине Сутјеске према сјеверозападу.

Како видимо, трећег дана борби на Барама Нијемци су напредовали на читавој линији фронта сем на отсјеку 1 батаљона и на крају борби тога дана заузели су положаје: Доње Баре и источне падине к. 1214.

У закључку излагања борбе у току 8 јуна морамо истаћи да су Друга далматинска и Мајевичка бригада преживљавале врло тешку ситуацију на Барама. Оне су биле у великој мјери борбом исцрпене и губицима ослабљене. Исхрана људства била је врло слаба и тих дана састојала се од комадића коњског меса и траве сремуже. Понестало је муниције и бомби. Непријатељ је знао за наше тешкоће и зато је покушавао да свим средствима која му стоје на располагању сломи нашу моћ и морал, те да овлада овим врло важним положајима.

Губици бригаде у борбама 8 јуна били су врло осјетни и износили су преко 80 погинулих и несталих бораца и старјешина. Губици непријатеља нијесу нам били познати, али се може са сигурношћу претпоставити да су били несразмјерно већи од наших, јер је било очевидно да је и њихова моћ при крају дана знатно смалаксала. Због тога је осјетно попустио њихов притисак, тако да су се и сами зауставили на источном дијелу Доњих Бара. Изгледало је да су, и поред тога што су били ослабљени великим губицима и исцрпени борбом, схватили да је главнина наших снага прешла Сутјеску.

Тактика одбране, која се изводила под условима надмоћности непријатеља, потврдила је корисност примјене система ситнијих (дјелимичних) противнапада, јер су она знатно оспоравала темпо непријатељског наступања и наносила му осјетне губитке. Да смо се ограничили искључиво на одбрану без противнапада сигурно бисмо претрпјели много веће губитке, ако не и пораз.

Како видимо, преморени и десетковани батаљони Друге далматинске бригаде учинили су све, па и више него што је људска моћ дозвољавала, да се положаји одрже и тако омогући извлачење осталих снага из обруча.

Ситуација тога дана на осталим отсјецима Сутјеске била је оваква:

а) Врховни штаб је увидио да Друга далматинска бригада, и поред помоћи Мајевичке бригаде, не може одбацити Нијемце из Горњих Бара и ослободити пут за Зеленгору, па је с дјеловима Друге пролетерске дивизије кренуо за Првом пролетерском дивизијом преко Крекова и Милинклада ка Лучким Колибама;

б) дјелови Четврте црногорске пролетерске бригаде и даље су затварали клисуру Сухе и нијесу имали сукоба са непријатељем;

ц) Шеста источнобосанска бригада налазила се на положајима око Кошгура и Тјентишта, штитећи десни бок последњих наших ешалона одбијајући све нападе Нијемаца који су покушали да нам пресијеку отступницу ка сјеверозападу;

д) Седма крајишка бригада пристигла је и заузела положаје лијево од Шесте источнобосанске бригаде на Милинкладама, са задатком да затвори правац од села Замрштана и штити десни бок наших јединица које су се пробијале ка Лучким Колибама;

е) дјелови Друге пролетерске бригаде (1 и 4 батаљон) видјели су у покрету од Кошгура ка Лучким Колибама ситуацију на Горњим Барама и излазак Нијемаца на Вошчичју Главу (к. 1710), па су, схвативши опасност пресијецања пута за Лучке Колибе, хитно избили на Тисово Брдо, гдје су водили жестоку борбу одбијајући Нијемце да нам не би пресјекли пут преко потока Хрчавке;

ф) с десне обале Сутјеске Нијемци тога дана нијесу даље напредовали од Маглића.

Ево шта је друг Тито поред осталог рекао о борби Друге далматинске бригаде на Барама у току тога дана:

„... Тек послје на Сухи добио сам депешу 2 далматинске бригаде, која је имала задатак да заузме Горње Баре, односно да осигура да Нијемци не могу пресјећи пут ка Зеленгори тј. код Милинклада, гдје је послје дошло до битке, у којој сам ја рањен. Друга далматинска херојски је извршила свој задатак. Била је у страшној ситуацији. Била је у камењару. Нијемци су јуришали и тукли их топовима. Добио сам извјештај од команданта тога батаљона, који је био на положају, да му је двије трећине људства изгинуло, али да ће и поред тога до задњег издржати и да Нијемци неће проћи док један буде жив. (Односи се на 2 батаљон — О. Е.). С Врховним штабом повукао сам се у кањон Сутјеске. То је био најкритичнији час у моме животу, у ослободилачкој борби, јер нисам знао како спасити рањенике. Било нам је немогуће да ту останемо и један дан више, јер су Нијемци са свих страна врло тијесно стискали обруч...“²⁷⁾

VII. Борба 9 јуна

У ноћи између 8 и 9 јуна 2 и 3 батаљон Друге далматинске са дјеловима Мајевичке бригаде вршили су неколико напада на њемачке положаје али их нијесу успјели заузети.

9 јуна око 10 часова покушали су слабији њемачки дјелови да се стазом од Доњих Бара спусте према Стоцу (к. 1168), али су ватром наших јединица били враћени назад.

²⁷⁾ „Борба“ број 177 од 13 јула 1953, стр. 3.

Око 12 часова ујутру курир из штаба дивизије провукао се кроз шуму до штаба бригаде. Он је предао наређење од команданта дивизије Пека Дапчевића: „Одмах се извлачите из обруча и пробијајте се према Лучким Колибама. О томе извијестите и Мајевичку бригаду“.

По добивеном наређењу штаба Друге пролетерске дивизије, око 13 часова отпочело је повлачење остатака Друге далматинске и Мајевичке бригаде с положаја Баре, Мала и Велика Шилјевица (к. 1710 и 1720), спуштањем с поменутих положаја на стазу у рејону Стоца (к. 1168). Искрвављена, проријеђена, уморна, гладна и исцрпена Друга далматинска бригада са око 200 бораца, праћена њемачком авијацијом, повлачила се долином Сутјеске према селу Тјентишту, сматрајући да ће се и даље пробити према сјеверозападу, као што је било наређено. Ка Тјентишту се међутим није могло, јер су Нијемци око 12 часова потиснули 1 батаљон Шесте источnobосанске бригаде према Озрену, заузели Крекове и пресјекли стазу која води од Тјентишта према Милинкладама, и тиме довели у тешку ситуацију дјелове Шесте бригаде који су се налазили југозападно од Тјентишта на једно 200 — 300 метара, повезујући своју линију фронта преко к. 900 до Озрена (к. 1405). Нијемци су вршили сталан притисак на Шесту бригаду тежећи да је одбаје и пресијеку јој отступницу ка сјеверозападу. Та се бригада међутим херојски борила и уз жртве омогућавала наше повлачење према Лучким Колибама.

Како се ка Тјентишту није могло, то је наређено да Мајевичка и Друга далматинска бригада крену лијево уз Усовички Поток и да се испод положаја Шесте источnobосанске бригаде пробију преко Седла између Озрена и Плећа ка Хрчавки. То је био једини тјеснац ширине 500 до 600 метара који Нијемци нијесу успјели да затворе и освоје. Њиме је требало да прођу још извјесне наше јединице.

По каснијим обавјештењима сазнали смо да се у штабу Друге пролетерске дивизије добијао утисак да је Друга далматинска бригада била отсјечена и опкољена и да је њена судбина запечаћена. Друг Тито се стално интересовао за бригаду, све док није био обавијештен да је пристигла за главнином дивизије.

Авијација је била све активнија и није нас напуштала. Експлозије авионских бомби и артиљериских граната прштале су свуда око нас и по нама. Тучена је авионским бомбама, артиљериским гранатама и митраљирана без престанка не само долина Сутјеске већ и Хрчавке и положаји око Тјентишта и Кошура.

Око 16 часова прешли смо Усовички Поток у подножју између планинских масива Плећа и Озрена. Сустигли смо дјелове неких наших јединица које су се пред нама повлачиле. Пошто је прешла поток бригада је успјела да се пробије дубоко у шуму, али је у рејону Седла, између Плећа и Озрена, била нападнута

од двије ескадриле њемачких бомбардера, који су својим бомбардовањем из ниског лета направили на том простору праву пустош. Бомбардовање нам је нанијело тешке губитке у људству и стоци, као и у оним јединицама које су се кретале испред нас. Ситуација је била врло тешка. Небо је било бременисто од авионских бомби и врело од топовске експлозије, рањаве шуме затварале су грамама путевке и све, ама баш све, осим једне једине ствари, која је код нас још постојано живјела као залога наде — х р а б р о с т, говорило је да је ту, између Плећа и Озрена, неизбјежан крај.

Командири чета и команданти батаљона једва су успјели да одрже под командом оно још нешто преосталог људства. Неки борци су покушали да избјегну смртну опасност скрећући лијево и десно. Лијево се међутим није могло, јер се тамо налазио масив Тисовог Брда (к. 1379), на коме су дјелови Четврте црногорске пролетерске бригаде водили жестоку борбу са 118 извиђачким њемачким батаљоном. Десно у рејону Озрена (к. 1405) ухватили смо везу с 1 батаљоном Шесте источnobосанске бригаде, који су Нијемци потиснули од села Крекова, а који је и даље давао отпор надирању Нијемаца из тог правца. Нијемци су на овом терену употријебили и расули војничке псе вучјаке, да им помогну у проналажењу наших рањеника и изнемоглих бораца. Наша бригада је изгубила око 15 бораца — што погинулих, што несталих — од бомбардовања поменутог подручја.

Чланови енглеске војне мисије били су изненађени натчовјечанским борбама наших јединица, али су ипак сматрали да је битка изгубљена, па су савјетовали Врховном штабу да капитулира. Ево шта је отприлике рекао капетан Дикенс, шеф енглеске војне мисије при Врховном штабу: „Па што се не предајемо кад се не можемо пробити?“ Друг Тито му је преко тумача одговорио: „Реците му нека оде код Прве пролетерске дивизије, која је у претходници, па ако се они сложе да се предају, слажем се и ја“. Међутим, капетан Дикенс није отишао у Прву пролетерску дивизију, јер је знао какав би одговор тамо добио: исто онакав какав би добио од свих нас. Друг Тито је био сигуран у своју војску и у њене команданте.

Без обзира на могућност разних мотива и побуда наведени савјет од стране енглеске војне мисије да капитулирамо, чињеница је да би сваки онај који није упознао нашег човјека — борца, нашу Партију и наше руководство, пред таквом силом и у таквој ситуацији безусловно капитулирао.

Да би ова скоро безизлазна ситуација била још тежа, сазнали смо да је на том истом мјесту, један час раније него што нас је напала непријатељска авијација, приликом бомбардовања рањен друг Тито. Тешко нас је погодило то саопштење, теже од свих дотадашњих патњи и напора.

Потиснути јаким њемачким снагама са свих страна и притиснути пустом планином, а да бисмо се брже и лакше извукли

из оваквог пакла, морали смо смањити своју комору остављајући коње који су нам дотада носили тешка оруђа и рањене другове. Поред тога наређено нам је да се закопају сва тешка оружја. Тешка одлука, јер се требало растати са оружјем којим смо тукли Италијане и четнике у долини Дрине и Неретве, са оружјем које је допринијело нашој побједи на Барама и за које је проливиено много крви. Али одлука је пала и по њој се мора поступити. Закопали смо неколико тешких митраљеза и топ од 37 мм, а минобацаче смо покушали да носимо са собом и успјели смо да их изнесемо до Црног Језера, али даље нијесмо могли па смо их ту закопали. Сахранили смо своја тешка оружја. Осјећали смо се притом врло тешко, јер смо сви добро знали да смо претрпјели много жртава док смо га отели од Нијемаца и Италијана.

Око 18 часова, уз неописиве напоре, успјели смо да се извучемо из врло критичне ситуације прелазећи поток Хрчавку и ухватимо се Дебеле Равни. Тим је уствари почео продор из Зеленгоре. Када смо то постигли били смо увјерени да смо умакли непријатељу.

Друга далматинска бригада у описаним борбама претрпјела је осјетне губитке, али није претрпјела слом и пораз. У погледу храбрости и пожртвованости не може се дати предност оном или овом батаљону. Сви су они били једнако храбри и пожртвовани у извршавању добивеног задатка.

Преко 300 бораца Друге далматинске бригаде чува Зеленгора у својој утроби као симбол најсавршенијег израза љубави и пожртвовања за слободу и спас своје домовине.

Ако детаљније погледамо ову борбу Друге далматинске бригаде, видјећемо да су бројно мали и слабије наоружани њени батаљони умјешном примјеном одбране и смишљеним, макар и мањим противнападима, успјели да спријече брзо наступање бројно и технички надмоћнијег непријатеља, да га исцрпљују и да му не дозволе да стално има иницијативу у својим рукама.

Да би се добила јаснија слика и величина борбе на Барама и извукло драгоцјено искуство, потребно је подвући да су наши батаљони на тим положајима били тако мали, а ширина одбранбеног отсјека тако велика (у односу на врло неподесно земљиште), да су биле потребне кудикамо веће снаге за посиједање положаја по дубини. Није било потребне резерве с којом би штаб бригаде могао правовремено интервенисати, сем пратеће чете која је била везана за своја тешка оружја и на чију се интервенцију није могло озбиљније рачунати. Поред тога бригада је морала водити борбу без икакве артиљериске и авијациске подршке, док је за ПАО могла примјењивати само пасивна средства. Средства везе била су искључиво курири. И поред њихове највеће пожртвованости у преношењу извјештаја и наређења, за кашњавало се. Тако је земљиште диктирало. Усљед тих објективних разлога штаб бригаде је ријетко када могао рачунати да

ће његове извјесне одлуке у вези с насталом ситуацијом благо-времено стићи до неког батаљона. Одјећа и обућа биле су у очајном стању, тим прије што је наше снабдијевање било такво да смо борцима могли дати само оно што се одузимало од непријатеља. Најзад, борба се водила под врло тешким условима, на овом изузетно тешком планинском беспутном и безводном земљишту које се налази на надморској висини од око 2000 м. Иако је био мјесец јун, на нашим положајима био је снијег, а температура је била врло ниска.

ПРОБОЈ ИЗ ЗЕЛЕНГОРЕ

I. 10 и 11 јуна

Ноћу између 9 и 10 јуна бригада је без борбе маршовала споро уз нагибе Дебеле Равни (к. 1276) и Катуншта. Ишло се цијелу ноћ и прешли смо једва 6—7 км. Пут је био врло тежак. Стрме стране замарале су ионако исцрпено људство. Борци су се спотицали, падали и ишли даље. Повлачили смо се кроз Зеленгору, која се разлијегала од топовске и митраљеске ватре. У току ноћи Зеленгора је била ишарана ракетама и другим свјетленим сигналама од стране Нијемаца.

Отступали смо ка Лучким Колибама, а да нико од нас у бригади није знао каква је ситуација. Нијемци су успјели да 10 јуна затворе обруч на Сутјесци, али главнина наших снага (сем 3 дивизије са болницом) успјела је да пређе Сутјеску и пробије се до Лучких Колиба.

Кад су Нијемци увидјели да им је пропао план за уништење наших снага у долини Сутјеске, одлучили су да се са извјесним снагама супротставе нашим јединицама које су се пробијале према Лучким Колибама, па су у том циљу убрзано прикупљали позади фронта 118 ловачке дивизије нова појачања и хитно их упућивали кроз Зеленгору ради разбијања и уништавања наших снага на том сектору. Непријатељ је с једном групом батаљона 369 пјешадиске дивизије²⁸⁾ већ 9 јуна од села Јелеча избио на Врбничку Ријеку и око села Врбнице и сударио се с дјеловима Друге пролетерске бригаде, које су послје оштре борбе одбацили преко Врбничке Ријеке, набацивши их на Кошуту и коту 1529. Друга група батаљона исте дивизије подишала је с југозапада угрожавајући лијеви бок јединица Прве пролетерске дивизије на простору Лучких и Врбничких Колиба.

²⁸⁾ 369 легионарска дивизија, „Вражја“, била је сљедећег формацијског састава: штаб; 369 и 370 пјешадиски легионарски пук од по три батаљона; 369 артиљеријски легионарски пук од три дивизиона; дивизијски приштабски батаљон; извиђачки батаљон; пионирски батаљон; противтенковски батаљон; батаљон за везу и пук за снабдијевање. Бројно стање дивизије износило је 20.000 људи. Старјешински кадар 90% Нијемци 10% легионари. Људство 100% легионари. Командант, генерал Рајнекс (Reinecke). (Види Војно-историски гласник бр. 3 за 1952 год., стр. 62).

Прга пролетерска дивизија у току 10 јуна избила је на Балиновац, разбила још неке дјелове 369 пјешадиске дивизије и пореметила њемачке планове о разбијању наших снага на Лучким и Врбничким Колибама. У вези са наведеним продором Прве пролетерске дивизије Нијемци су ријешили да са преосталим снагама нападну наше јединице које су се прикупљале на територији Лучких Колиба и да се споје на Љубином Гробу ради раздвајања поменутих јединица на два дијела да би их лакше уништили. У вези с тим они су овог дана предузели напад на наше снаге у рејону Лучких Колиба и то овако: 3 батаљон 738 ловачког пука са Трескавца на Другу пролетерску бригаду, која је држала положаје према Кошуту; 1 батаљон 369 пјешадиског пука и још неки дјелови нападали су на Љубин Гроб који је држала Четврта црногорска пролетерска бригада. Нијемци су уз подршку авијације вршили жесток притисак и нападали наше положаје, угрожавајући нас нарочито са сјеверозапада.

Главне нападе Нијемци су подузимали на положај Четврте црногорске пролетерске бригаде на Љубином Гробу. У току читавог дана нападали су у таласима, да би заузели положај и набацили бригаду на њихову дубинску одбрану. Четврта црногорска пролетерска бригада примила је на себе главни терет борбе.

Избивши у рејон Лучких Колиба око 16 часова сазнали смо да је читава 2 чета 3 батаљона Четврте црногорске пролетерске бригаде, бранећи положај Љубин Гроб и не допуштајући Нијемцима да овладају овим врло важним положајем, херојски изгинула²⁹⁾. Са исто таквом упорношћу и пожртвовањем бранили су дјелови Друге пролетерске бригаде положаје према Кошуту. Они су успјели да оборе један њемачки авион.

Послије извјесног задржавања на овом простору појавила се њемачка авијација и почела га обасипати бомбама. Бомбе су падале по нама, гелери су сјекли гране и чупали читава стабла из земље. Преко два сата трајало је ово бомбардовање и понављале су се сцене са Доњих и Горњих Бара.

С великим нестрпљењем очекивали смо мрак да нас заштити од авијације. Око 19 часова добили су борци оних батаљона чије коморе нијесу биле потпуно уништене као свој први оброк хране тога дана — комадић коњског меса.

До 19.30 часова у рејон Лучких Колиба били су избили Врховни штаб и ове јединице: Шеста источнобосанска, Мајевичка, Друга далматинска, Седма крајишка и Десета херцеговачка бригада, док се Седма дивизија у то вријеме пробијала од Сутјеске прелазећи поток Хрчавку. Трећа дивизија са централном болни-

²⁹⁾ 2 чета 3 батаљона Четврте црногорске пролетерске бригаде за наведена и друга јуначка дјела учињена у НОВ одликована је Орденом заслуга за народ I реда. „Четврта пролетерска“, стр. 167, издање Војно-историског института за 1952 годину.

цом и рањеницима остала је с десне стране Сутјеске, која је од стране 118 ловачке и 7 СС дивизије већ била затворена.

Пошто је командант бригаде Љубо Вучковић био рањен, Саво Дрљевић⁸⁰⁾ је био одређен да води Другу далматинску бригаду. До сумрака батаљони су се кратко вријеме одморили, а затим је одмах почела припрема за покрет.

Прије покрета с Лучких Колиба одржан је по четама састанак партиских организација и штабова батаљона са штабом бригаде. Приказана је тешка ситуација у којој смо се налазили. Наглашено је да бригада мора по сваку цијену прећи Врбничку Ријеку, а да у овим напорима морају предњачити старјешине и чланови Партије.

Око 22 часа од Шесте источnobосанске, Друге далматинске и Друге пролетерске бригаде формирала се колона под командом начелника штаба Друге пролетерске дивизије Јована Вукотића.⁸¹⁾ У претходницу колоне одређена је Шеста источnobосанска бригада. Правац кретања био је преко Врбничке Ријеке, Мрчине Колибе и даље према сјеверу.

На Трескавцу и Кошуту (трг. 1871), као и на к. 1529, били су Нијемци, па се требало између њих непримјетно пробити и избићи на Врбничку Ријеку. Морала је владати најстрожа тишина, јер су Нијемци држали село Врбницу и Стружанско Брдо. Кретање је због тога било успорено и често се кидала веза између колоне, па су се борци полугласно дозивали да се веза успостави. Било их је који су и залутали у овој једва проходној шуми. Једва смо у току читаве ноћи успјели да 11 јуна у само свитање избијемо у долину Врбничке Ријеке, коју су Нијемци стално тукли митралјеском и минобацачком ватром, тако да смо се морали пробијати трком и по дјеловима. На том пролазу изгубило нам се много коња.

Шеста источnobосанска и Друга пролетерска бригада брзо су прешле Врбничку Ријеку и одмах се на западној ивици села Врбнице и на Стружинском Брду судариле с дјеловима 369 њемачке дивизије, разбиле их и заузеле њихове положаје, заробивши већи дио њемачке коморе. Друга пролетерска бригада продужила је гоњење разбијеног непријатеља према сјеверу, тј. према селима Ратковцу и Закмуру. Друга далматинска бригада успјела је да се без борбе пребаци преко Врбничке Ријеке и да око 11 часова избије у рејон Мрчиних Колиба. 1 батаљон, који се кретао на челу бригаде, пробијао је пут кроз непроходну шуму без стазе и путање и тако чистио пут за остале батаљоне крећући се у правцу Јаблан-Брда. Нијемци су на овом као и на другим правцима тако запосјели положаје и читаве шуме да онемогуће пролаз и најмањој групи партизана. Усред густе шуме, на мјесту око

⁸⁰⁾ Саво Дрљевић, данас генерал-потпуковник и народни херој.

⁸¹⁾ Јован Вукотић, данас генерал-потпуковник и народни херој.

којега долазе трачнице „Шиадове“ индустриске пруге, 1 батаљон је изненада напао око 150 Нијемаца из 369 пјешадиског пука, отворивши паклену митраљеску ватру на њега. Батаљон, иако бројно мален и уморан, бацио се на Нијемце с великом жестином и у борби која је трајала свега 15—20 минута потпуно их разбио, нанијевши им губитке од преко 40 мртвих и заплијенивши им два митраљеза „шарца“, 4—5 маџинки, 7 пиштоља, двије радиостанице, 10—15 пушака и велику количину муниције, без које смо били остали. Батаљон је имао два рањена борца.

Лијево од нас, на правцу Пљеж (к. 1519) и Јелеча, кретале су се бригада 1 пролетерске дивизије и на том правцу формално прегазиле све дјелове 369 њемачке дивизије на које су наишле, избивши у села Ратај и Јелеч. Тако је њемачки обруч на лијевој обали Врбничке Ријеке био сломљен. Долином ријеке прошле су остале јединице које су ишле за Првом пролетерском дивизијом.

Друга далматинска бригада избила је у рејон Јаблан-Брдо предвече 11 јуна, гдје је и заноћила.

VII. 12 и 13 јуна

Друга далматинска бригада била је 12 јуна на одмору са још неким нашим јединицама у рејону Јаблан-Брда и попунила се дјеловима Треће далматинске бригаде која је тих дана била расформирана. Послије подне одржане су по четама и батаљонима припреме у вези са претстојећим покретом. Предочена је тешка ситуација. Донесена је одлука да се све укључи у борбу. Требало је оставити коње и сву спрему, која се сматрала сувишном. Носити су се морале са собом само пушке и муниција. Овдје су се од Друге далматинске бригаде одвојиле Шеста источно-босанска и Мајевичка бригада и формирале засебну колону ради пробоја преко Закмура и села Требешчице, поред Брода, ради избијања на комуникацију Фоча—Калиновик и даљег продужења на сјевер. Друга далматинска и Десета херцеговачка бригада, и за њима Седма дивизија, имале су се пробити за Првом пролетерском дивизијом преко Јелеча и Миљевине према Централној и Источној Босни.

Око 19 часова под заштитом мрака извршен је покрет бригаде према Загорици и селу Ратају и даље према Миљевини.

У току читаве ноћи кретали смо се беспутном шумом и 13 јуна око 10 часова са Десетом херцеговачком бригадом избили смо у Ратај. За нама су пристизали дјелови Седме дивизије. Послије мјесец дана борбе по беспутном, пасивном и планинском терену стигли смо у село. С лијеве обале ријеке Бистрице чули су се непрекидни брзи њемачки „шарци“ и минобацачи. Очекивали смо страшну битку на цести Калиновик — Фоча, новој препреци у пробоју обруча непријатељских јединица у Петој офанзиви. И са пута од Миљевине у нашем правцу тукли су „шарци“,

минобачачи и понеки топ. Бригада се кретала од Ратаја ка цести са задатком да што прије пређе ријеку Бистрицу и ликвидира непријатеља ако на њега наиђе. Са положаја Ноздра (к. 1757) и Миљевине немилосрдно нас је обасипала митраљеска и минобачачка ватра. Батаљони су се погнути кретали каналом поред саме жељезничке пруге у правцу моста на ријеци Бистрици, да би били заклоњени од непријатељске ватре. Чело бригаде око 13 часова приближавало се мосту, када се наједном над њим појавило око 12 „Штука“ и почело га јако бомбардовати, не допуштајући нам да преко њега пређемо. Били смо приморани да се вратимо натраг у воћњаке и шумарке. Десно и лијево од моста није се могло прећи, јер су обале ријеке биле сувише стрме. Једини могући прелаз био је преко овог моста.

13 јуна око 16 часова батаљони Друге далматинске бригаде успјели су, и поред минобачачке и митраљеске ватре која је обасипала мост и простор око њега, да се пребаце на лијеву обалу ријеке Бистрице, претрпјевши губитке од 10—15 бораца. Прешли смо ријеку Бистрицу и усиљеним маршем пребацили се да што прије пређемо преко цесте Фоча — Калиновик, јер је сјеверозападно од цесте била слободна територија, а остати с јужне стране значило је још увијек неизвјесност. Избивши на саму цесту наишли смо на разбијене њемачке тенковске, масу разбациане војничке опреме и десетине швапских лешева, које су здробиле Прва пролетерска дивизија и Друга пролетерска бригада. По прелазу цесте наступали смо у правцу села Миљевине које се налазило уза саму цесту.

У вези са овим нашим пробојем из Зеленгоре и кроз њу генерал фон Лер у свом исказу изјављује да су у отсудним биткама Сутјеска — Зеленгора — цеста Калиновик — Фоча двије њемачке дивизије (118 и 369 дивизија, заједно са својим резервама) биле прегажене од наших јединица. Као што се види из наведеног њемачког податка, они признају сву тежину борбе коју су с нама водили и тешкоће које су их у тим борбама пратиле.

Пошто смо стигли у село Миљевине, напала нас је ескадрила тешких бомбардера који су читав овај простор почели бомбардовати и митраљирати. Тукли су сваку кућу, колибу, шталу. Тукли су по стоци, по њивама, појединог човјека на ливадама, и све што им се чинило да се може борити против њих и њихове војске. На све стране горјеле су куће и колибе које је запалила њемачка авијација да се освети војсци која је изашла из обруча, која је и овог пута однијела побједу над њемачком „непобједивом“ силом. За уништење наших снага на ријеци Сутјесци и у Зеленгори Нијемци су поред шестоструке бројне надмоћности били све детаљно предвидјели и испланирали, од чавла на цокули, алписког алата, тифусне вакцине, вреће за спавање, па до понтонског моста, гуменог чамца, „Штукине“ бомбе, радио-команде, топа, па чак и допунске групе њемачких војничких паса, дресираних да

по мирису људске крви проналазе жртве ради лакшег уништавања. Али им све то није помогло и ми смо побиједили.

Кад смо стигли у село Миљевину, пред нама су стајала још два обруча, још двије препреке: пруга Сарајево — Вишеград и цеста Сарајево — Вишеград преко Романије. Све су то биле ситне препреке за наше јединице, иза којих су биле најтеже битке у Зеленгори.

У току ноћи све јединице (осим Треће дивизије са централном болницом и рањеницима), прешле су цесту у селу Миљевини и наставиле покрет преко Јахорине према унутрашњости Централне и Источне Босне. Тиме је за нас била завршена Пета офанзива.

КРАТКА АНАЛИЗА ОПИСАНИХ БОРБИ

Борбе које је водила Друга далматинска бригада у току Пете офанзиве, послије заузимања положаја Планиница—Ардов—Добра—Горње Баре и Бошчија Глава, карактерисала је у првом реду огромна бројна и техничка премоћ непријатеља.

Што је бригада одољела свим непријатељским нападима и успјела да изврши постављени јој задатак, може се у првом реду захвалити изванредном моралу бораца и старјешина наше бригаде. Морал је најважнији елеменат борбе сваке армије у савременом рату. Он је одлучујуће оружје којим се добија побједа. Наша побједа на Барама не би се уопште могла објаснити ако се не би узео у обзир као главни елеменат морал наших батаљона.

Нас је нападао непријатељ бројно и технички несразмјерно јачи. Поред тога, њемачки војници били су добро исхрањени и сити, док су наши борци били исцрпени глађу и неиспавани усљед даноноћних борби. Тим тешкоћама придружио се и недостатак муниције, тако да се често голим прсима и понеком ручном бомбом морала заустављати насртљивост Шваба и отимати муниција од њих. И онда кад нам је муниције понестајало, држали смо се Титовог гесла: „Никада нашег борца не смије да помете што има мало муниције. Чим има мало муниције, значи — треба је отети од непријатеља. То је извор за нас“. То смо и радили. Наши борци и старјешине били су начисто с тим да слабије наоружање којим смо располагали, недостатак муниције и слично није фактор, а поготово не такав да би био разлог за негодовање, малодушност и одрицање од борбе. Тешке борбе Друге далматинске бригаде на Неретви и Дрини, у којима нико није могао указати ни на појединачан примјер деморализације и неповјерења, долази до пуног изражаја и овдје на Барама, гдје није било ни најмањег колебања. То јасно говори о јачини морала и политичке свијести борацког и старјешинског састава ове бригаде.

Код нас је било нормално да успјех над непријатељем нијесмо заснивали на постизању бројне и техничке надмоћности.

Тактички то нијесмо могли ни остварити, поготово у техници, већ смо то заснивали на моралним преимућствима и начину вођења борбе који нам је најбоље одговарао. Прихватајући оне облике и форме борбе у којима је непосредно долазио до изражаја човјек — снага његовог духа, његове ријешености и одлучности да се бори и издржи до крајњих граница својих могућности, могли смо се супротставити бројно и технички јачем непријатељу. Не желим тиме да потцијеним улогу технике, али јој никако не можемо дати ни приоритет над борцем морално јаким, као што је био наш.

Да се наша бригада није тако упорно и јуначки борила, ситуација би за њу била врло тешка, а за остале јединице, које су прегазиле Сутјеску и пробијале се према сјеверозападу, била би безизлазна. Нијемци су, додуше, успјели да послје четири дана и четири ноћи крвавих борби заузму Бару, али су претрпјели тако озбиљне губитке да, како смо видјели, петог дана борбе на Барама нијесу подузимали даље енергичне нападе.

Тактика непријатељског дјејства била је слједећа: непријатељ се налазио на погодним, доминантним положајима. Сваком његовом нападу претходила је артиљериска припрема, а подилажење нашем предњем крају одбране и извођење напада изводио је уз подршку авијације. Нијемци су своје нападе изводили по шаблону, тј. сваког дана скоро у исто вријеме и истим правцима, јер им склоп земљишта није дозвољавао маневрисање снагама и средствима. Тако смо ми били у могућности да им благовремено парирамо. Схватајући важност избијања преко Бара на лијеву обалу Сутјеске, а пошто ту намјеру нијесу могли у току дана остварити, приступили су и ноћним нападима, што у дотадашњим борбама нијесу практиковали. Увидјевши да им тај начин борбе није донио жељене резултате, користили су извјесну међусобну слабу повезаност наших јединица и на њиховим спојевима изводили инфилтрацију ситнијих дјелова т. зв. „трупова“ у унутрашњост наших положаја, ради извођења препада, уништавања наших штабова и стварања забуне и панике код наших јединица. Дакле, непријатељ је предузимао све што му је стајало на располагању ради остварења постављеног задатка.

Да Нијемци нијесу изгубили у времену два до три дана при покушају пробоја кроз тјеснац Сухе, већ да су првог дана кад су претрпјели неуспјех у том пробоју кренули са снагама којима су то урадили 5 и 6 јуна преко Кољена, Планинице и даље према Сутјесци, за нас би ситуација у долини Сутјеске била катастрофална. Али усљед тешкоћа које су пратиле групу „Анакер“ на поменутом терену и у први мах несхватања важности Бара, она није могла извршити постављени јој задатак.

Наш рад као бранилаца није се састојао само у отварању ватре на средњим и блиским отстојањима, већ и у активним дјејствима. Преко дана смо се бранили и подузимали нападе и про-

тивнападе на непријатеља, а у току ноћи смјело и дрско вршили препаде и јурише, који су нам доносили велике користи.

Стратегиски циљ Друге далматинске бригаде био је да осигура лијеви бок главној групацији наших снага ради несметаног извлачења из обруча према сјеверозападу. Још прије него што је Друга далматинска бригада избила на поменуते положаје, Врховни штаб је наредио Другој пролетерској бригади да упути извјесне снаге на Доње и Горње Баре да непримјетно запосједну за одбрану положаје Кољено (к. 1177) и Нинковиће и да не дозволе Нијемцима пролаз овим правцем. Ова бригада упутила је на поменуते положаје свој 2 батаљон, који је благовремено избио на Кољено, али га је непријатељ 2 јуна од Граба успио да одбаци на Планиницу. Да је 2 батаљон Друге пролетерске бригаде био комплетан, он би био одржао Кољено (к. 1177) и створио према непријатељу гвоздени зид, који он не би био у стању да пробије и ситуација би се друкчије одвијала на средњем току Сутјеске и на Барама. Како смо видјели, група „Анакер“ налазила се у изванредно тешким условима дјеловања. Била је развучена и неповезана на великом терену. Радиостанице су јој отказале и с њима се није могло командовати из центра. Те су повољности ишле нама у корист, само да смо боље познавали ситуацију и да смо дан раније успјели да избијемо на положаје око Бара.

Како је поменути батаљон био потиснут са Кољена, то смо ми морали осигурати извршење задатка на положајима које смо преузели од истог батаљона, али под врло неповољним условима, јер је непријатељ прије нашег избијања на Баре избио на Кољено и Товарницу и приморао нас да заузмемо положаје за одбрану који су за нас били неподесни. Ширина фронта који смо морали запосјети била је велика и изискивала је растезање ионако малих батаљона, а доминантни положаји били су у рукама непријатеља. Одбрана се није могла организовати по дубини, нити су се могле издвојити извјесне снаге у резерву.

У повољној ситуацији на Кољену, с једним батаљоном успјешно би се могао запосјести Угљешин Врх (трг. 1858) и Бошчија Глава (к. 1710) и онемогућио би се сваки покушај продора непријатеља из Зеленгоре према Барама. Поред тога, одбрана би се организовала по дубини, уштедјело би се у снагама и наши би губици били знатно мањи.

Према општим тактичким принципима, браниоцу се дају извјесне предности у посједању положаја и вођењу одбранбених борби. Међутим, ми се нијесмо могли користити ниједним од тих принципа које тактика даје браниоцу, из разлога што смо из покрета и на брзину запосјели непознато земљиште, немајући времена да му упознамо најосновније елементе, а још мање смо могли детаљно извршити извиђање, процијенити главне правце непријатељског напада и на основу тога поставити своје снаге.

Иако је, како видимо, Друга далматинска бригада заузима-ла положај у неповољним условима и била присиљена да се брани, како због конфигурације терена и позиција које је имао непријатељ, тако и због његове бројне и техничке надмоћности, она је ипак успјела у потпуности да изврши постављени задатак и стварно је заслужила највише признање, које јој је и дао наш врховни командант друг Тито рекавши:

„Друга далматинска бригада одиграла је пресудну улогу у повлачењу наше главнине преко тјеснаца ријеке Сутјеске и показала дивне примјере упорности и херојства.“³²⁾

З А К Л Ј У Ч А К

1. У непрекидним борбама дању и ноћу од 5 до 9 јуна на Горњим и Доњим Барама Друга далматинска бригада одиграла је једну од најзначајнијих улога у епопеји борбе главне оперативне групе за излазак из окружења. То је био њен трећи велики подвиг у саставу главне групације. Трећи пут је она рјешавала тако деликатан борбени задатак који је у оперативним плановима главне групације претстављао чворну тачку од чијег је рјешења зависио успјех цијеле групације. Она је била прва јединица чији су борци препливали Неретву, бомбама и ножевима разбили четнички фронт на лијевој обали Неретве и одбранили мостостран за прелаз главне групације преко ријеке Неретве. Њени су борци први савладали набујалу Дрину, на којој је генерал Поћорек 1915 године са најмодернијим средствима за форсирање ријеке уз мањи отпор црногорске војске пет мјесеци немоћно стајао. Далматинци је јуначким срцима и са мало старих дасака херојски пребродили, савлађујући с десне обале жесток отпор Италијана и четника, и побједоносно пређоше у Санџак. Тако они заувјек раскинуше ову границу која убудуће неће претстављати међу и дијелити наше народе. И на Барама, на највишој тачки бочног осигурања, без обзира на претрпљене губитке, она је неустрашиво држала сваки камен, бранила сваки педаљ овог положаја, све док јој није наређено да отступи. И заиста, ове њене борбе могу се уврстити у најпознатије ратне подвиге уопште.

2. Упркос огромном несразмјеру снага, Друга далматинска бригада успјела је да онемогући продор непријатељу према Сутјесци. Да су Нијемци успјели да одбаце Другу далматинску бригаду с положаја Доњих и Горњих Бара, у потпуности би онемогућили нашим снагама прелаз преко Сутјеске и довеле нас у безизлазну ситуацију.

3. Нијемци нијесу у први мах схватили важност Горњих и Доњих Бара, усљед чега су у својим борбеним дјејствима јачим

³²⁾ Тито: „Стварање и развој Југословенске армије“, стр. 240 за 1949 г.

снагама онолико закаснили колико је нама требало времена да их запосједнемо за одбрану.

4. Наше извођење одбране није могло да се заснива на фортификациској организацији, на дубоком ешалонирању борбеног поретка, на подршци авијације и артиљерије, нити на систему постављања препрека и томе слично, већ се у првом реду заснивало на изразито активним дјејствима бораца која су се карактерисала противнападима, енергичном блиском борбом и јуришима, у којима су се испољавали и били одлучујући фактори бораца: храброст, смјелост, упорност и одлучност.

5. Значај и улога Друге далматинске бригаде у борби на Барама у војничком погледу је велика. Утолико је већа и значајнија што је она на Баре стигла у критичном моменту. Својом упорношћу и пожртвовањем успјела је да исцрпи бројно и технички надмоћнијег непријатеља и онемогући му постизање одређеног циља: затварање обруча на ријеци Сутјесци. Побиједа на Барама је била од великог политичког значаја за даље јачање и развој наше борбе. Друга далматинска бригада допринијела је свој удио и часно испунила задатак у пробоју главне групације.

6. Неизмјерно повјерење у врховног команданта друга Тита и љубав бораца за слободу своје домовине били су извор наше ријешености да се издржи и задатак докраја изврши. Као што смо видјели, није увијек одлучујући фактор за успјех бројна и техничка надмоћност непријатеља, већ је и у овој борби одлучујућу улогу одиграо морални фактор, који је био на нашој страни. Њиме је једино и могућно објаснити ову нашу упорност и побиједу.

Обрад Егић, пуковник ЈНА